

*II. Uluslararası
Türk Dili ve Edebiyatları Öğretimi Sempozyumu Bildirileri*

Prof. Dr. M. Fuad Köprülü Anısına

17-18 Nisan 2017

**II. Uluslararası
Türk Dili ve Edebiyatları Öğretimi Sempozyumu Bildirileri
Prof. Dr. M. Fuad Köprülü Anısına
17-18 Nisan 2017 Ankara**

Editörler:
Prof. Dr. İsmet ÇETİN
Doç. Dr. Halil ÇELTİK

Ankara

2017

II. ULUSLARARASI
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATLARI ÖĞRETİMİ SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ
Prof. Dr. M. Fuad Köprülü Anısına
17-18 Nisan 2017 Ankara

Editörler
Prof. Dr. İsmet ÇETİN
Doç. Dr. Halil ÇELTİK

Kapak Tasarımı
Aydemir ESEN

Basım Yeri
Gazi Üniversitesi Matbaası

Ankara
2017

ISBN: 978-975-507-287-6

*Bu kitap, sempozyuma kabul edilen bildirileri kapsar.
Yazıların fikrî sorumlulukları yazarlara aittir.
Kaynak göstermek kaydıyla alıntı yapılabilir.*

SEMPOZYUM KURULLARI

Şeref Kurulu

Prof. Dr. İbrahim USLAN (*Gazi Üniversitesi Rektörü*)
Prof. Dr. Derya ÖRS (*Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanı*)
Prof. Dr. M. Öcal OĞUZ (*UNESCO Türkiye Millî Komisyonu Başkanı*)
Prof. Dr. Mustafa S. KAÇALIN (*Türk Dil Kurumu Başkanı*)
Prof. Dr. Musa YILDIZ (*Ahmet Yesevi Üniv. Mütevelli Heyet Başkanı*)
Prof. Dr. Rabia SARIKAYA (*Gazi Eğitim Fakültesi Dekanı*)

Düzenleme Kurulu

Prof. Dr. İsmet ÇETİN
Doç. Dr. Halil ÇELTİK
Doç. Dr. Dilek ERGÖNENÇ AKBABA
Doç. Dr. Bilal ÇAKICI
Uzm. Yaşar YILMAZ

Bilimsel Sekreteryası

Doç. Dr. Halil ÇELTİK
Dr. Ferah BURGUL ADIGÜZEL
Arş. Gör. Dr. Seher ERDOĞAN ÇELTİK
Arş. Gör. Şadan ALTINOK
Arş. Gör. Eda Nur KARAKUŞ AKTAN
Uz. Şule GÜL
Bahar TABUR

Bilim Kurulu

Prof. Dr. Ali YAKICI *Gazi Üniversitesi*
Prof. Dr. Abdülkadir EMEKSİZ *İstanbul Üniversitesi*
Prof. Dr. Aygöl HACIYEVA *Azerbaycan Bilimler Akademisi*
Prof. Dr. Ayşe YÜCEL ÇETİN *Gazi Üniversitesi*
Prof. Dr. Cabbar İŞANKUL *Özbekistan Bilimler Akademisi*
Prof. Dr. Elfina SIGBETULLAH *Moskova Devlet Üniversitesi*
Prof. Dr. Filiz KILIÇ *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi*

Prof. Dr. Gıyasettin AYTAŞ *Gazi Üniversitesi*
Prof. Dr. Henryk JANKOWSKY *Adam Mickiewicz Üniversitesi*
Prof. Dr. Kemal ABDULLAH *Azerbaycan Devlet Müşaviri*
Prof. Dr. Kerima FİLAN *Univerziteti u Sarajevu*
Prof. Dr. Leyla KARAHAN *Gazi Üniversitesi*
Prof. Dr. M. Fatih KİRİŞÇİOĞLU *Gazi Üniversitesi*
Prof. Dr. Yaşar AYDEMİR *Gazi Üniversitesi*
Doç. Dr. Abdullah ASLAN *Erzincan Üniversitesi*
Doç. Dr. Bilal ÇAKICI *Ankara Üniversitesi*
Doç. Dr. Bülent GÜL *Hacettepe Üniversitesi*
Doç. Dr. Dilek ERGÖNENÇ AKBABA *Gazi Üniversitesi*
Doç. Dr. Fevzi ERSOY *Gazi Üniversitesi*
Doç. Dr. Gulayhan AQTAV *Adam Mickiewicz Üniversitesi*
Doç. Dr. Halit KARATAY *İzzet Baysal Üniversitesi*
Doç. Dr. Hamiye DURAN *Gazi Üniversitesi*
Doç. Dr. Mustafa KURT *Gazi Üniversitesi*
Doç. Dr. Yavuz KARTALLIOĞLU *Gazi Üniversitesi*
Yrd. Doç. Dr. Ahmet DEMİR *Başkent Üniversitesi*
Yrd. Doç. Dr. Erdoğan KUL *Ankara Üniversitesi*
Yrd. Doç. Dr. Ümmihan B. TOPÇU *Başkent Üniversitesi*
Dr. Erlan ARSLANBAYEV *Ahmet Yesevi Üniversitesi*
Dr. Tursunjan İMİN *Lanzhuv Üniversitesi*

İÇİNDEKİLER

SÖZ BAŞI	XV
SEMPOZYUM AÇILIŞ KONUŞMALARI	1
SEMPOZYUM DÜZENLEME KURULU BAŞKANI PROF. DR. İSMET ÇETİN	1
PROF. DR. AHMET BİCAN ERCİLASUN	3
GAZİ EĞİTİM FAKÜLTESİ DEKANI PROF. DR. RABİA SARIKAYA	3
AHMED YESEVİ ÜNİVERSİTESİ MÜTEVELLİ HEYETİ BAŞKANI PROF. DR. MUSA YILDIZ	4
TİKA DAİRE BAŞKANI MEHMET YILMAZ	5
UNESCO TÜRKİYE MİLLİ KOMİSYONU YÖNETİM KURULU BAŞKANI PROF. DR. ÖCAL OĞUZ	5
TÜRKSOY GENEL SEKRETERİ YARDIMCISI PROF. DR. FIRAT PURTAŞ	6
TDK BAŞKANI PROF. DR. MUSTAFA S. KAÇALIN	7
GAZİ ÜNİVERSİTESİ REKTÖRÜ PROF. DR. İBRAHİM USLAN	8
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ÖĞRETMEN ADAYLARININ TÜRKÇE BİLİNCİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA CEM ERDEM-AYŞE DERYA ESKİMEN	9
SOVYETLER BİRLİĞİ'NDEKİ TARİHİ GERÇEKLERİN TÜRK DÜNYASI ROMANLARINDA SEMBOLLERLE ANLATILMASI: AZERBAYCAN EDEBİYATI ÖRNEĞİ ABDULVAHAP KARA-VAHİDE FİDAN DOĞAN	15
GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI TASNİFİ İÇİNDE TÜRK HALK EDEBİYATI'NIN YERİ ABDURRAHMAN GÜZEL	23
HALK HİKÂYELERİNİN ŞİİRSEL YAPISINDA MUAMMA VE EĞİTİCİ YÖNÜ ALİ BERAT ALPTEKİN	37
FUAT KÖPRÜLÜ'NÜN ESERLERİNDE DEDE KORKUT KİTABI ÜZERİNE DİKKATLER ALİ DUYMAZ	45
SOHBETÜ'L-ESMÂR (MEYVELERİN SOHBETİ) MESNEVİSİ KONUSUNDA TARTIŞMALAR ALİ ŞAMİL HÜSEYİNOĞLU	57
ÂŞIK EDEBİYATI ÖĞRETİMİNDE LİSE DERS KİTAPLARINDAKİ METİN SEÇİMİ ÜZERİNE ALİ YAKICI	69
TÜRK DEVLET VE TOPLULUKLARINDA ORTAK DİL VE EDEBİYAT KİTABI YAZIMINDA ORTAK METİNLERDEN YARARLANMA: MASAL ÖRNEĞİ	

Prof. Dr. M. Fuad Köprülü Anısına

ALI YAKICI-ESRA AKYOL	75
ABDULLAH TUKAY ŞİİRLERİNİN UYGUR SAHASI EDEBİYAT ÖĞRETİMİNDEKİ YERİ ALIMCAN İNAYET	89
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ÖĞRETİMİNDE ALKIŞ VE KARGIŞ (DUA VE BEDDUA) TÜRLERİNDEN NASIL YARARLANABİLİRİZ? ALIMCAN İNAYET-AHMET KESKİN	97
LİSE (ORTAÖĞRETİM) EDEBİYAT PROGRAMLARINDA VE DERS KİTAPLARINDA GENÇLİK EDEBİYATININ YERİ ALİYE USLU ÜSTTEN	109
AZƏRBAYCANLI ALBANLARIN DİL VƏ FOLKLORUNA BAXIŞ CƏLİLOVA AYNUR	123
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI KİTAPLARINDA YER ALAN METİNLERDE İDEAL İNSAN ANLAYIŞI AYŞE YÜCEL ÇETİN	129
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI DERSLERİNDE MATERYAL DESTEKLİ ÖĞRETİMİN BAŞARI VE KALICILIĞA ETKİSİ AYŞE YÜCEL ÇETİN-EKİN DEVRİM AÇIKGÖZ	139
İRAN'DA TÜRKOLJİ EĞİTİMİNİN KARŞILAŞTIĞI ENGELLER VE ZORLUKLAR BEHRUZ BEKBABAYİ-SOHRAB REZAEİ MAZJİN-FAZEL SURİ	147
2015-2016 EĞİTİM-ÖĞRETİM YILI LİSE TÜRK EDEBİYATI DERS KİTAPLARINDA HALKBİLİMİ VE HALK EDEBİYATI KONULARI BEKİR ŞİŞMAN-İBRAHİM BOZ	157
KELİME TAHLİLİ KONUSUNDA FARKLI YAKLAŞIMLAR BİLGEHAN ATSIZ GÖKDAĞ	167
TÜRK KÜLTÜRÜNÜ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ'NÜN TÜRK DÜNYASI EDEBİYAT ARAŞTIRMALARINDAKİ YERİ BÜLENT GÜL	177
DİL ÖĞRETİMİNDE FOLKLORUN YERİ CABBAR İŞANKUL	185
NAZIM ŞEKLİ ÖĞRETİMİNE FARKLI BİR BAKIŞ CEMAL KURNAZ-HALİL ÇELTİK	189
FİİLLERDE BİRLEŞİK KİP VE ZAMAN KONUSUNUN MEB 10. SINIF DİL VE ANLATIM DERS KİTABINDA ÖĞRETİLMESİ KONUSUNA YAKLAŞIMLAR DİLEK ERGÖNENÇ AKBABA-AYŞENUR KILIÇER	197
ORTAK ALFABEYE GEÇİŞİN TÜRK DÜNYASI EDEBİYATLARINA KATKILARI ELÇİN İBRAHİMOV	205

II. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatları Öğretimi Sempozyumu Bildirileri

RUSYA İMPARATORLUĞU'NDA TÜRKOLJİ'NİN GELİŞMESİ TARİHİ: SEBEPLER VE ÖZELLİKLER

ELVİRA LATİFOVA..... 209

ÜNİVERSİTELERDE TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ÖĞRETİMİ ÜZERİNE BAZI GÖRÜŞ VE TESPİTLER: FIRAT ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ

ESMA ŞİMŞEK..... 217

"ONA TİLİ VA ADABİYOTİ" İLE "O'ZBEK ADABİYOTİ" ADLI DERS KİTAPLARINDAN HAREKETLE EDEBİYAT EĞİTİMİNİN KİMLİK İNŞASINDA ROLÜ

FATMA AÇIK 231

TÜRK EDEBİYATI DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMI'NDA YER ALAN HALK EDEBİYATI KONULARIYLA İLGİLİ KAZANIMLARA İLİŞKİN ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİNİN NİTEL ANALİZİ

FATMA SÜREYYA KURTOĞLU..... 245

ÇAĞDAŞ ÖZBEK EDEBİYATÇILARINDAN ABDÜLHAMİT SÜLEYMAN ÇOLPAN'IN ŞİİRLERİNDE BAĞIMSIZLIK VE HÜRRIYET FİKRİ

GIYASETTİN AYTAŞ 259

"TÜRK EDEBİYATI" İLE "DİL VE ANLATIM" DERSLERİNİN BİRLEŞTİRİLMESİ KARARININ LİSELERDEKİ EDEBİYAT ÖĞRETİMİNE OLASI ETKİLERİ

GÜRKAN YAVAŞ 267

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI DERSLERİNDE KULLANILAN DİNÎ-TASAVVUFÎ METİNLER ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

HAMİYE DURAN 279

AFGANİSTAN'DA TÜRKOLJİ VE TÜRKÇE ÇALIŞMALARI HAKKINDA BİR ARAŞTIRMA-2

FIRUZ FEVZİ-HASAN CANKURT 287

EDEBİYAT TEORİSİ KİTAPLARININ EDEBİYAT ÖĞRETİMİNE KATKISI: ŞAHABETTİN SÜLEYMAN'IN SANAT-I TAHRİR VE EDEBİYAT'I ÖRNEĞİ

HATİCE GÜNDOĞAN..... 293

T.C. MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI ORTAÖĞRETİM TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMINDAKİ KÜLTÜREL AKTARIM

HÜLYA ÇEVİRME 299

METİN İNCELEMELİNDE FARKLILIKLAR: TAHKİYELİ ESERLERDE ŞAHİS KADROSU VE HALK HİKÂYELERİ

İSMET ÇETİN 309

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ ÖĞRETMEN YETİŞTİRME POLİTİKASI VE ÖĞRETMEN SANATKÂRLARIN MİLLÎ SEMBOLLERİ KULLANMADAKİ FİKRÎ ALTYAPILARI

İSMET ÇETİN-İSMAİL ERBEK 319

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI PROGRAMLARINDA PROZODİNİN YERİ

İSMET ÇETİN-ŞADAN ALTINOK 329

Prof. Dr. M. Fuad Köprülü Anısına

TÜRK LEHÇELERİNİN ÖĞRETİMİNDE ÖZEL İSİMLERİN ÖNEMİ JAZIRA AGABEKOVA-AINUR MAYEMEROVA	339
AHMET YESEVİ ÜNİVERSİTESİ'NDE TÜRK DİLİ VE EDEBİYATININ OKUTULMASI ASİL ŞENGÜN-KANAT MOLDATAYEV	343
PROF. DR. FUAD KÖPRÜLÜNÜN ORTAÇAĞ AZƏRBAYCAN TÜRK ƏDƏBİYYATI ÖYRƏTİMİNƏ GÖSTƏRDİYİ QATQILAR KÖNÜL HACIYEVA	347
AHMET CEVAT EMRE'NİN OKUMA-YAZMA BECERİSİNİN GELİŞTİRİLMESİ HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ LEYLÂ KARAHAN-ALEV ŞEYDA UZUN	355
LİSE EDEBİYAT DERS KİTAPLARIMIZDA ORTADOĞU (GÜNEYBATI ASYA)'DA GELİŞEN TÜRK EDEBİYATI M. ABDULLAH ARSLAN	365
TÜRKMENÇE BİR ÖĞRETİM KİTABININ DİL ÖĞRETİMİ AÇISINDAN İNCELENMESİ M. FATİH KİRİŞÇİOĞLU	377
DİLBİLİMSEL TÜRKOLÖJİ İLE İLGİLİ ORTAK DERS KİTAPLARINI HAZIRLAMA SORUNLARI MAGRİPA YESKEYEVA-AINUR MAYEMEROVA	383
TÜRKMEN EDEBİYATINDA BAYKARA VE NEVAYI RAHİMMAMMET KÜRENOV-MAYAGÖZEL BABAYEVA	391
ÜNİVERSİTELERDE ZORUNLU VE ORTAK TÜRK DİLİ DERSİ MEHMET TEMİZKAN	395
KUTADGU BİLİĞ'DE DEĞERLER EĞİTİMİ ÇERÇEVESİNDE İDEAL İNSAN MESUT ŞEN-ASIYE FİGEN KALKAN	401
TÜRK HALK EDEBİYATI EĞİTİMİNDE TÜR TANIMLARI NASIL ÖĞRETİLMELİ? METİN EKİCİ	421
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ÖĞRETİMİNDE OSMANLICA GEREKLİLİĞİ/GEREKSİZLİĞİ MUHİTTİN ELİAÇIK	427
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI DERS KİTAPLARINDA GÜNCELLİK MUSA ÇİFCİ-TALİP YILDIRIM	431
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ÖĞRETİMİNDE EDEBÎ METİNLERİN İŞLEVİ VE METİN SEÇİMİYLE İLGİLİ SORUNLAR MUSTAFA KURT	437
ESTETİK BİR ZEVLİK KAZANDIRMA ARACI OLARAK EDEBİYAT EĞİTİMİ MUSTAFA TATCI-SAMET GÖKÇELİ	443

KUTADGU BİLİG'DE DEĞERLER EĞİTİMİ ÇERÇEVESİNDE İDEAL İNSAN

Mesut ŞEN*
Asiye Figen KALKAN**

Kısaltmalar

KB	<i>Kutadgu Bilig</i>
METK	<i>Milli Eğitim Temel Kanunu</i>
TDEDÖP	<i>Ortaöğretim Türk Dili ve Edebiyatı Dersi Öğretim Programı</i>
TS	<i>Türkçe Sözlük</i>
vb.	ve benzeri

Giriş

Üzerine birçok çalışma yapılan *değerler eğitimi* kavramının bireyin ihtiyaçlarını toplumsal yaşamın talepleri ile uzlaştıran içselleştirilmiş standartları ifade ettiği anlaşılmaktadır (Güven 2014b: 16). Nitekim değerler eğitimi ölçüğü geliştiren Schwart, değer kavramını insanların kendi etrafındaki insanları ve karşılaştıkları olayları değerlendirmek, bunlar karşısında yapacaklarına karar vererek bunu meşru bir duruma getirmek için kullandıkları ölçütlerin bütünü olarak tanımlamaktadır (Güven 2014a: 507). Ryan ve Bohlin de *değerler eğitimi*'ni öğrencilerin sorumluluklarını taşıyabilecekleri, uygun seçimler yapabilmelerine olanak sağlayan bilgi, beceri ve yeteneklerinin geliştirilmesi olarak tanımlamaktadır (Güven 2014b: 28).

Beill'e göre bireyler, toplumsal kurallar, gelenekler ve görenekler yoluyla "iyi" ile "kötü"yü ve "doğru" ile "yanlış"ı ayırmayı ve kendi ahlâk ilkeleri doğrultusunda bir ölçü edinmeyi öğrenirler (Beill 2003: 14). Hasan Çelikkaya için değer; bir toplum, bir inanç, bir ideoloji içinde veya insanlar arasında kabul edilmiş, benimsenmiş ve yaşatılmakta olan toplumsal, insani, ideolojik veya ilahi kaynaklı her türlü duyuş, düşünüş, davranış, kural ya da kıymetlerdir (Çelikkaya 1996:168). Mahmut Tezcan da değerlerin bütün kültür ve topluma anlam ve önem veren ölçütler olduğunu ifade etmiştir (Tezcan 1974: 14).

Her ne kadar araştırmacılar ayrı ayrı tanımlar yapsalar da hepsinde ortak bir unsur dikkat çekmektedir: Değerler, bireyin duygu ve düşüncelerini biçimlendirerek toplumsal yaşama göre karar almasını sağlayan ölçütler bütünüdür. Şu hâlde kişinin ihtiyaçları ile toplumun ihtiyaçları ne kadar birbirine denk düşerse o ölçüde değerler eğitiminin öngördüğü doğru kararlara yönelmiş olacaktır. Doğru kararlar alan kişilerden oluşan bir toplum da günbegün gelişecek, daha ileriye gidecektir. Bu anlamda okulların şu iki temel amacı olduğunu söyleyebiliriz: Akademik açıdan başarılı olmak yanında değerler eğitimi kapsamında da temel değerleri kazanmış olma (Ekşi 2003: 79). Bu amaçlara bağlı olarak belirlenen değerlerin eğitimi okullarda belli bir plan çerçevesinde ve oldukça dikkatli verilmelidir. Kültürün ve medeniyetin gelecek nesillere aktarımı bu vasıta ile yapılacağından kesintiler ve duraklamalar toplum içerisinde ciddi aksaklıklara yol açabilecektir.

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi, mesut.sen@marmara.edu.tr.

** Arş. Gör., Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi, akalkan@marmara.edu.tr.

Prof. Dr. M. Fuad Köprülü Anısına

Değerler eğitimi dediğimiz kavram esasında geçmişte karakter eğitimi, ahlak eğitimi adlarını verdiğimiz eğitimlerin güncel ve geliştirilmiş şeklidir (Keskin 2008: 19). Diğer ülkelerle beraber ülkemizde de üzerinde gittikçe daha çok durulan değerler eğitimi ile ilgili Milli Eğitim Bakanlığı, öğretim programları, yönergeler vb. ile ilgili çalışmaların yanında birçok hizmet içi eğitim, kurs ve konferans düzenlemektedir. Türk Milli Eğitim Temel Kanunu'nun genel amaçlarında bireye kazandırılmak istenen özelliklere ilişkin şu ifadeler, değerler eğitimi kapsamında yer almaktadır: *Türk milletinin milli, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren; beden, zihin, ahlak, ruh ve duygu bakımlarından dengeli ve sağlıklı şekilde gelişmiş bir kişiliğe ve karaktere, hür ve bilimsel düşünme gücüne, geniş bir dünya görüşüne sahip, insan haklarına saygılı, kişilik ve teşebbüse değer veren, topluma karşı sorumluluk duyan, yapıcı, yaratıcı ve verimli kişiler olarak yetiştirmek* (METK 1973: 5101). Bu amaçlara ulaşmak bireye verilmesi planlanan değerler ile mümkün görünmektedir. Bu değerler de ders öğretim programlarına yerleştirilerek somut hâle getirilmektedir. Her dersin kendi içeriğine uygun olarak aktarılması istenen bu değerleri Türk dili ve edebiyatı dersleri kapsamında da görmekteyiz.

2015 yılında hazırlanan Türk Dili ve Edebiyatı Dersi Öğretim Programı incelendiğinde "değerler" konusuna ayrıca bir başlık ayrılmadığı; ancak programın girişine, amaçlarına, konular ünitelere ayrılırken ve ders kitabına metinler seçilirken dikkat edilen ölçütlere bakıldığında bu değerlerin yer aldığı görülmüştür (TDEDÖP 2015: 1, 3, 12).

2017 yılında hazırlanan taslak Türk Dili ve Edebiyatı Dersi Öğretim Programı'nda ise 2015 yılındaki bölümlere ek olarak programın uygulanmasında dikkat edilecek hususlarda, ders kitabı yazımında ve ders işleniş sürecinde değerlerden bahsedildiği görülmüştür. İki program arasındaki asıl önemli ve büyük fark ise bu taslak programda "değerler" konusunun ayrıca bir başlıkta ele alınmasıdır. Türk dili ve edebiyatı derslerinde öğrencilere aktarılması planlanan değerlere örnek olarak şunlar sıralanmıştır: adalet, doğruluk ve dürüstlük, aile, yardımseverlik, inanç ve ibadet, sabır, sevgi, ahlak, alçakgönüllülük, iktisat, kanaat, şükür, saygı, hoşgörü (TDEDÖP 2017: 4, 6, 10, 11, 15, 16, 17, 18, 19, 26). Söz konusu taslak programda, "Edebiyat, tarih boyunca içinde olduğu toplumun duygu, düşünce, inanç ve kültürel değerlerinin aynası ve taşıyıcısı olmuştur. Bu niteliğiyle edebiyat, toplumdaki bireylerin ortak hafızasını oluşturan önemli bir eğitim alanı ve eğitim sistemlerinin vazgeçilmez bir parçası olarak kabul edilmiştir. Dil ve edebiyat eğitimi, ait olduğu medeniyet ve kültür değerlerinin edebî eserler vasıtasıyla yeni nesillere aktarılmasını sağlar" görüşüne yer verilmektedir. (TDEDÖP 2017: 4). "Edebiyat eserleri hem bireysel hem de toplumsal hayatla ilgili olarak iyiye, güzele, doğruya yönelme ve yeni değerler kazandırma yolunda telkinlerde bulunur, insanları bunlar doğrultusunda eğitir." (Kavcar 1999: 6). İşte bu nedenlerle edebî eserlerin öğrencilere değerleri aktarmadaki yeri çok büyüktür. Öğretim sürecine uygun şekilde yerleştirilen edebî metinler ile öğrencilerin Türk Milli Eğitim Temel Kanunu'ndaki genel amaçlara uygun olarak yetiştirilmesi sağlanabilir ve böylece toplumu oluşturacak "ideal insan"lara ulaşılabilir.

İslami dönem Türk edebiyatının ilk eserlerinden olan *Kutadgu Bilig*, içerisinde yer alan değerler açısından oldukça önemli bir başyapıttır. Eserin türü siyasetnamedir ancak *siyasetnameler* temelde öğüt veren eserler oldukları için her biri birer *nasihatname* olarak görülebilmektedir (Şen 2016: 83). Eserimizde yer alan değerlere bakıldığında ulaşılabilecek hedeflenen nihai amacın "ideal devlet" olduğu açıktır; ancak bu devleti kuracak, oluşturacak

II. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatları Öğretimi Sempozyumu Bildirileri

ve yaşatacak "ideal insan"a ve "ideal toplum"a da ihtiyaç duyulacağından eserde bunlarla ilgili bilgilere de yer verilmiştir. Milli Eğitim'in amaçladığı "ideal insan"a ulaşmada önemli bir yol gösterici olan *Kutadgu Bilig*'in mevcut ortaöğretim 10. sınıf Türk Edebiyatı dersi öğretim programında yer aldığı, ders kitaplarında da eserden örneklere yer verildiği saptanmıştır.

11. yüzyılın ortalarında kaleme alınan *Kutadgu Bilig*'de Sadri Maksudi Arsal, Fârâbî'nin ve Konfüçyüs'ün felsefesinin izlerinin olduğunu belirtir. Farabi'nin *El-Medinetü'l-Fâzıla* adlı eseri ile *Kutadgu Bilig* arasında büyük benzerlikler vardır (Arsal 2014: 115). Fârâbî'nin Yunan tarzında İslam felsefesi geleneğinin başını çekerek Karahanlı dönemi Türk aydınları gibi daha sonraki filozoflar üzerinde etkili olduğunu düşünürsek Yusuf Has Hâcib'in dolaylı olarak eski Yunan filozoflarının da etkisinde kaldığını söyleyebiliriz (Arslan 2015: 27; Şen 2016: 85). Eflatun'un "ideal devlet" düzenini kurguladığı *Devlet*'inde *Kutadgu Bilig*'deki gibi "ideal insan" ve "ideal toplum"a da ulaşılmasının hedeflendiği ve bu kapsamda bazı ortaklıkların bulunduğu gözlenmiştir. Elinizdeki çalışmamızda "ideal insan"a ulaşmada aralarında halef selef ilişkisi bulunduğunu düşündüğümüz bu iki büyük eseri, yukarıda belirttiğimiz 2017 Türk Dili ve Edebiyatı Dersi Öğretim Programı taslağında yer alan, değerler eğitiminde bireye kazandırılması amaçlanan 12 değer çerçevesinde örneklerle ele alarak incelemeye çalışacağız.

1. Adalet Değeri

Kutadgu Bilig'de adalet kavramını hükümdar Kün Tugdı temsil etmektedir. Eski Türkçede *kün* 'güneş' anlamına gelen bir kelimedir. *Tugdı* sıfat-fiili de 'doğdu' demektir. Şu hâlde *Kün Tugdı* özel ismi 'güneş doğdu' anlamındadır. Hükümdarın güneşe benzetilmesinin sebebi ne olabilir? Adaleti temsil eden hükümdarın güneşe benzetilmesinin sebebi şu olmalıdır: Güneş enerji kaynağını kendisinden almaktadır. Işığını zengin fakir ayırt etmeden herkese cömertçe sunmaktadır. O hâlde bir hükümdar da adaleti güneşin ışığını cömertçe sunması gibi zengin fakir ayırt etmeden cömertçe sunmalıdır. *Kutadgu Bilig*'de adaleti hükümdarın temsil etmesi ve hükümdara Kün Tugdı isminin verilmesi kanaatimizce budur. Nitekim metinde de hükümdarın Kün Tugdı ismini alması ile ilgili şu ifadeler yer almaktadır: "Hükümdar cevap verdi. Âlim benim tabiatımı güneşe benzeterek bu adı verdi. Güneşe bak, küçülmez, bütünlüğünü dâima muhafaza eder, parlaklığı hep aynı şekilde kuvvetlidir. Benim tabiatım da ona benzer, doğruluk ile doludur ve hiçbir vakit eksilmez. İkincisi güneş doğar ve bu dünya aydınlanır, aydınlığını bütün halka iletir, kendinden bir şey eksilmez. Benim de hükmüm böyledir, ben ortadan kaybolmam, hareketim ve sözüm bütün halk için aynıdır. Bu güneş doğunca yere sıcaklık gelir, o zaman binlerce renkli çiçekler açılır. Benim bu kanunum hangi memlekete erişirse o memleket baştan başa taşlık ve kayalık dahi olsa hep düzene girer. Güneş doğar, temiz veya kirli demeden her şeye aydınlık verir, kendisinden bir şey eksilmez. Benim de hareketim tıpkı böyledir, herkes benden nasibini alır. Bir de güneşin burcu sabittir, bu sabit dediğim temeli sağlam olduğu içindir. Güneşin burcu arslandır ve bu burç yerinden kımıldamaz, yerinden kımıldamadığı için de evi bozulmaz. Benim tavır ve hareketime bir bak, benim de parlaklığım katıyen değişmez" (KB 824-835).

Kün Tugdı, adaletin sapasağlam temeller üzere kurulu olması gerektiğini üzerine oturduğu üç ayaklı taht ile anlatır. Bu üç ayaklı tahtın üç ayağı da düz durmalıdır. Bunun için her işin doğruluk üzerine olması, doğruluk ile halledilmesi gerekir. Kün Tugdı'nın elinde bıçak, sağında şeker ve solunda acı Hint otu bulunmaktadır. Bıçak, hak arayan bir kimsenin işini uzatmadan bıçak gibi kesip atmayı; şeker, zulme uğramış hâlde bulunan ve hakkını adalette

Prof. Dr. M. Fuad Köprülü Anısına

arayan kimsenin şeker gibi tatlılıkla huzurdan ayrılmasını; acı Hint otu ise zorba ve doğruluktan ayrılmış kimselerin bunun karşılığını aldığında bu otu içmiş gibi olmasını simgelemektedir (KB 355, 800-822). Bu durum, adaleti doğrulukla kurmuş ve doğrulukla uygulayan Kün Tugdı gibi bir bey için geçerli olacaktır.

Kutadgu Bilig'de *köni törü*, *törü* kavramı ile karşılanan 'adalet', beyliğin yani devletin en temel unsurlarındandır (KB 2015-2018). Dünyada iyi bir düzen kurmak isteyen, bunu ancak doğruluk üzere kurulmuş bir adalet ile sağlayabilir. Metinde iyi bir beyin ve onun kurduğu iyi bir beyliğin en temel özelliklerinden biri "iyi kanun"dur (KB 219, 252, 269, 284-286, 454, 5942-5944).

İyi kanunların konulduğu ve uygulandığı bir devlette düzen oluşacak ve halk zenginleşecektir. Gerekli cezaları alan kötüler, kötülükleri ile beraber bu memleketi terk etmeye başlayacaktır. Bu topraklarda artık hem halk hem de bey huzur içerisinde yaşamaya devam edecektir (KB 893, 1041, 1570, 1571, 2128-2137, 2171, 3107, 3108).

Eserde Tanrı için "Kadirdir, adildir, hak kanunları koyan odur, yarattığı bütün mahluklara gücü yeter." ifadesi yer almaktadır (KB 3192). Tanrı'nın bu özelliklerinden adil olmak, hükümdarın da en önemli özelliklerinden biridir. Tanrı'nın kanunlarını yeryüzünde düzenleyecek ve uygulamaya geçirecek kişi beydir. Bu yüzden bey, birtakım üstün özelliklere sahip olmalıdır. Siyasetinin güçlü olması ile memlekette adaleti ve kanunu sağlayacak, hizmet edenlere hak ettiği parayı vererek onların mutluluğunu koruyacaktır. Bunu halkına sağlayabilen bey, onların duasını alacaktır. Beyin bu dünyada beyliğini hakkıyla yapması, kıyamet günü mutlu olmasına da yarayacaktır (KB 1374, 1451, 1571, 2171, 2128-2137).

Kutadgu Bilig'de beylerin kanunlara uymasının halkın da aynı şekilde hareket etmesi için gerekli bir durum olduğu belirtilir (KB 2111, 4016). Bu durum bize İngiltere'deki ünlü Magna Carta sözleşmesinden çok daha önce *Kutadgu Bilig*'de hükümdarın da halk gibi kanunlara uyması gerektiği fikrinin ortaya çıktığını göstermektedir. Bir yerde kurulmak istenen düzene öncelikle yöneticilerin uyması, onların yönettikleri kesime örnek olmasını ve yönetilenlerin zamanla bu kanunları içselleştirmesini sağlayacaktır. Öyle ki "Kanun su gibidir, ateşi söndürür, zulüm ise ateş gibi her şeyi mahveder..." (KB 3107). Kanunun zıddı zulüm ve zorbalıktır.

Ülkede iyi kanunlar kurmak beyin yanında onun en büyük yardımcısı olan vezirin de görevidir. Vezir, kapıcıbaşı gibi hükümdarın hizmetinde çalışan diğer görevliler de kanunları en iyi şekilde uygulayanlardan olmalıdırlar. Yönetimde böyle bir birliğin olması ülkedeki adaletin herkesçe benimsenmesi için oldukça önemlidir. Bu konuda metinde hükümdar Kün Tugdı'ya Ay Toldı, Ögdülmüş ve Odgurmış'ın yardımlarının olduğu ifade edilmektedir (KB 2474, 2490, 2531, 2713, 3093, 3121, 4016, 4038, 4140).

Kanunların doğru uygulanıp huzura ve zenginliğe erişildiği bir memleket, sağlam temeller üzerine oturtulduğundan uzun ömürlü olacaktır. Bu uzun ömrün ve düzenin doğal sonucu olarak kazanılan bir ün olacaktır. Hem bu memleket hem de bu memleketin beyi ün kazanacak ve böylece adı nesillerce ölümsüz kalacaktır. Halkına zulmeden bir bey ise halkı gibi zulme uğrayacak ve sefil bir hâlde yok olup gidecektir (KB 291, 1456, 1458, 1461, 2032-2036, 3462, 3463, 5942-5944).

Devlet'te kanunları koyanların zorlaması ile doğru insanların haklarının eğrilere karşı savunulması da yöneticiler sayesinde olur. "... güçlü kendi yararını değil güçsüzün yararını gözetir. Yönetilen işine geleni sağlar ve buyurur. İşte bunun içindir ki dostum, ben demin,

II. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatları Öğretimi Sempozyumu Bildirileri

kimsenin yönetmeyi gönülden istemeyeceğini, başkalarının kötü durumlarını düzeltmeye yanaşmayacağını, bunun için ücret isteyeceğini savunmuştum. Çünkü sanatıyla başarılar elde etmek isteyen kimse, sanatına uygun bir şekilde iş görmek isterse kendine en iyi olanı değil, yönetilene en iyi olanı yapar ve buyurur. İşte bundan ötürü de yönetmeyi göze alacak olanlara bir ücret verilmelidir. Bu ücret ya para ya şereftir. Yönetmeden kaçanlaraysa verilecek ücret cezadır" (Platon 2015: 28). Yönetmek zor bir iştir, buna da para veya şeref için katlanmak ayıp sayılacağından kimse özellikle de yönetme için yeterli olan iyiler buna yanaşmayacaktır. Bu yüzden bu kişilere cezalar verilmektedir ancak "burada cezanın da en büyüğü, kendimiz yönetime karışmayınca daha kötü birinin yönetimine girmiş olmaktır. Bence en değerli insanlar, bundan korktukları için yönetmeyi ele alırlar" (Platon 2015: 29).

Kanunlarla sağlanacak düzende insanların kanunlara uyan birer vatandaş olması isteniyorsa öncelikle "çocuklarımızın oyunlarını daha başlangıçtan sıkı bir düzene sokmalıyız. Çünkü çocuklar oyunlarında kuralların dışına çıkarsa büyüüp adam oldukları vakit, kanunlara saygı göstermeleri beklenir mi?.. Çocuklar küçükken oyun kurallarına uyarlar ve müzikle düzen sevgisi içlerine işlerse kötü yetişkinlerin tersine, bu sevgi ömürleri boyunca içlerinde kalır; gittikçe daha da kuvvetlenir ve eski düzenin bozulan yanlarını kendiliklerinden yoluna sokarlar" (Platon 2015: 121, 122).

Kutadgu Bilig'de dinî işlemlerle ilgili bir kanun koymadan bahsedilmezken *Devlet*'te "tapınakların kuruluşu, kurbanlar, büyük, küçük tanrılara, kahramanlara yapılan törenler, ölülerin gömülmesi, saygı görmesiyle ilgili kanunlar"ın ilk ve en önemli kanunlar olması nedeniyle bunları Apollon'un koymasından bahsedilir. Ayrıca *Devlet*'te geleneklerle, sosyal yaşamla ilgili ve genel olarak çok fazla kanun koyulmaması gerektiği savunulur. Ona göre "gerçek bir kanun koyucu, bu türlü kurallar, kanunlarla vaktini kaybetmez. İyiyse kanunları değiştirmeye lüzum yok; kötüyse koyacağı kanunların birçoğunu kim olsa koyar, birçoğu da kendiliğinden toplumun yaşama düzeninden çıkar" (Platon 2015: 124).

2. Doğruluk, Dürüstlük Değeri

Kutadgu Bilig'de 'doğru' anlamında *köni*, 'doğruluk' anlamında ise *könilik* sözcükleri karşımıza çıkmaktadır. Eserin dört temel unsurundan olan "adalet"in temeli doğruluğa dayandırılmaktadır (KB 819).

Beyin Tanrı tarafından doğruluk için beyliğe getirildiği ifadesi beylikte doğruluğun değerini göstermektedir. Bey her zaman herkese karşı doğrulukla hareket etmelidir (KB 5170, 5195, 5197). Beyler için bu kadar önemli olan doğruluk, tüm insanlar için de aynı oranda önemlidir. Öyle ki Ögdülmiş'in Kün Tugdı'ya verdiği cevapta insan için faydalı olan beş şeyden üçüncüsü "doğruluk", beşincisi ise "yumuşak huylu olmak"tır. Doğruluk, hayâ ve iyilik ile birleşince insanı mutluluğa ulaştırır (KB 1660-1664). Doğruluk, kişiyi doğru yola sevk etmenin yanında dileğine de kavuşturur (KB 5597). Halka kızmadan doğruluktan ayrılmayan kişi, bu sayede Tanrı'nın sevgisini kazanabilir. Dünya ve ahiret mutluluğu için doğruluktan ayrılmamak gerekir. Kişi gününün ve yaşamının sürekli mutluluk içinde geçmesi için doğru yoldan ayrılmamalıdır (KB 865, 1289-1292, 1742-1750, 5598). İnsan için doğruluk bir sermaye, iyilik de bu sermayenin kârıdır. İnsan bu kâr ile sonsuz tada yani mutluluğa kavuşmuştur (KB 2756). Esasen insanın yaşamda elde etmek istediği sonucun "mutluluk" olduğunu düşünürsek doğruluğun insanı bu mutluluğa taşıyan temel değerlerden biri olduğu açıktır.

Prof. Dr. M. Fuad Köprülü Anısına

Metinde örnek olarak verilen "Doğruluk yüzünden gök ayakta durur, yer sabit olduğu için üzerinde ot ve ekin biter." sözü ile tüm âlemin doğruluk üzerine kurulduğu ve onun yüzü suyu hürmetine ayakta kaldığı ifade edilmiştir (KB 5600).

Devlet'te "Ben soluk aldıkça, sesim çıktıkça, doğruluk önümde kötülenirken, onu savunmazsam günah işlemiş olurum. İyisi mi, elimden geldiği kadar savunayım doğruluğu." ifadesi ile eserin başından sonuna üzerinde durulan ana kavram olan "doğruluk"un önemi ortaya çıkmaktadır (Platon 2015: 53). Ona göre "doğruluk, herkese hakkını vermek"tir. "Biri çıkar da, doğruluk herkese borçlu olduğumuzu vermektir, derse, bundan da doğru adamın borcu düşmana kötülük, dosta iyilik olduğunu anlarsa bu sözü söyleyen akla uygun söz söylemiş olmaz. Söylediği, gerçeğe aykırıdır; çünkü bir kimseye kötülük etmenin hiçbir durumunda doğru olmadığını gördük" (Platon 2015: 7, 13).

Doğruluk, Devlet'te de *Kutadgu Bilig*'deki gibi kurulmak istenen ideal devletin ve yetiştirilmek istenen ideal insanların ortak özelliğidir. *Devlet*'te "ideal devlet" "bilge, yiğit, ölçülü ve doğru"dur tıpkı "ideal insan" gibi (Platon (2015: 125). Ondaki "ideal insan" da *Kutadgu Bilig*'deki bey ve onun yardımcısı profilindeki kişilerdir. Doğruluk, dürüstlük değeri hem *Kutadgu Bilig*'de hem de *Devlet*'te aynı bakış açısıyla ele alınmıştır.

3. İnanç ve İbadet Değeri

Kutadgu Bilig'de Tanrı'ya inancın gönülden ve sorgusuz sualsiz bağlanmakla mümkün olabileceği belirtilir: "Ey Tanrı'nın birliğine inanmış olan, onu dilin ile öv, gönlün tereddütsüz inandı ise aklını işe karıştıрма. Nasıl olduğunu arama, gönlünü gözet, Tanrı'nın varlığına inan, sükûn ve huzura kavuş. Nice ve nasıl olduğuna karışma, kendini tut, onu nicesiz ve nasılsız bil, sözünü uzatma" (KB 25-27). "Hangi kul Tanrı'ya inanırsa kendisine bela ve kaygı kapılarını kapamış olur" (KB 1272). İnsan her şeyi terk edip Tanrı'ya sığınır, gönlünü ve dilini temiz tutar, şeytana karşı iyi bir mücadeleye girer ve doğru hareket ederse Tanrı ona bütün isteklerini verecektir (KB 6250-6251). Görüldüğü gibi *Kutadgu Bilig*'de Tanrı'ya sonsuz bir inanç ile bağlanma ve ne olursa olsun ondan yüz çevirmeme düşüncesi yer almaktadır. "Tevekkül" inancı birçok beyitte kendini göstermektedir (KB 1799-1801).

Bilginin ve aklın sürekli olarak övüldüğü *Kutadgu Bilig*'de ibadet de bilgi ile yapıldığında daha kıymetlidir ve bu durumda insana sevap kazandırır. Öyle ki insan, Tanrı ibadetlerine karşı bilgi ile yaklaşmalıdır; çünkü "bilgi cehennem kapısını mühürler" (KB 3223-3225). Hükümdar Kün Tugdı'nın Oğurmuş'a yazdığı mektubunda onun inzivaya çekildiği evinde sadece oruç, namaz gibi bireysel ibadetleri yapabildiği; ancak şehre gelmesi durumunda insanlara yardım ederek ve onlara doğru ibadetleri göstererek yol göstericilik yapacağı belirtilir (KB 3219-3272).

Bu inançla insan ölümü hiçbir zaman unutmamalı ve ona gafil avlanmamak için uyanık olmalıdır (KB 1274). İnsan yaşlılık gelmeden gençlikte zamanının değerini bilmeli, onu iyi kullanmalı ve Tanrı'ya ibadetlerini de, iyiliklerini de bu dönemde bolca yapmalıdır (KB 4693-4694, 6431).

İslami inanç çerçevesinde yazılan *Kutadgu Bilig*'de kader inancı şöyle ifade edilir: "Sen şimdi bu zalim dünyanın sana cefa edeceğini biliyordun, kendin gafil davrandın. Bir insan bütün dünyaya tamamen sahip olsa bile sonunda dünya kalır, onun kısmetine ancak iki bez düşer. Eğer sen geçirdiğin hayat için pişman oluyorsan haklısın, durmadan ağla, gözyaşın kurumasın" (KB 1237-1240).

II. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatları Öğretimi Sempozyumu Bildirileri

Ölüm inancı, herkesin bir gün ölümü tadacağı ve zamanın çok çabuk geçtiği ile ifade edilir. Ölüm geldiğinde pişmanlık fayda vermeyeceğinden ölüm gelmeden önce insan bunu bilerek yaşamalı ve ölüm için her an hazırlıklı olmalıdır (KB 231-234, 1064-1066, 1116-1130, 1139-1145, 1169, 1180, 1273, 1274, 4815-4860, 6388-6408). İnsan çevresinde yaşadığı ölümler karşısında sabır göstermeli, isyan etmemeli ve bu ölümlerden ders çıkarak kendisine çekidüzen vermelidir (KB 6289-6291, 6293-6297, 6311-6319). Ölümsüzlük isteyen kişi, etrafındakilere iyilik eden ve mutluluğu memlekette daimî kılan yöneticiler gibi doğrudan şaşmadan hareket etmelidir (KB 6425-6428). Bilge vezir Ay Toldı'nın "Çok defa başkalarına elimi ve dilimi uzattım, işte ölüm geldi yakaladı ve nefesimi kesti." sözleri üzerine söylenen "Böylece çok nedamet getirdi ve çok ağladı fakat pişmanlığı ölüm karşısında fayda etmedi." ifadesi ölümün kişi, makam ayırt etmeden geleceğini ifade eden güzel beyitlerdendir (KB 1120-1121).

Kişinin ölümsüzlüğü bedeninin değil, adının sonsuza dek yaşaması ile olasıdır. Bu da memlekette iyilikler yaparak olabilecektir. İşte bu yolda yöneticiler oldukça önemli bir yerdedir. İnsan bu dünyada yaptığı iyiliklerin ve kötülüklerin karşılığını bu dünyada alamasa bile ahirette alacaktır. Bu yüzden ölümsüz olmak ve iyilik görmek isteniyorsa iyilik etmek gerekir (KB 226-228). "Kim iyilik ederse kendisine eder, o kötülüğün karşılığı da kötü olur. Kötülük istersen git kötülük yap, fakat şunu da bil ki bu kötülüğün karşılığı seni bir gün inletecektir" (KB 6263-6264). Yapılan kötülükler insanın hem bu dünyasını hem de ahiretini harap edeceğinden hem sözle hem de dille kötülükten kaçınılmalıdır (KB 1147-1148). "İyilik sağ ve kötülük soldur, senin solunda cehennem vardır, cennet ise sağdadır. Bugün kötü ne kadar huzur içinde olursa olsun yarın pişman olur, azap çeker. İyi insan ne kadar mağdur olursa olsun yarın orada pişman olmaz ve huzura erer" (KB 917-919).

"...ömrü doğrulukla, imanla geçmiş bir adam için Pindaros ne güzel söylemiş:

Umut tatlı tatlı doldurur içini,

Yoldaşlık eder ona, hoş eder gönlünü

Umut yola sokar, yoldan çıkar insan aklını.

İstemeyerek de olsa kimseyi aldatmamak, kimseye yalancı çıkmamak, Tanrı'ya kurban, insana para borçlu olup Hades (yer altı tanrısı)'e korka korka gitmemek gerek" (Platon 2015: 5).

Devle'te "Bu dünyada kötülük eden Hades'te cezasını çeker." gibi sözlerle gülenleri, gün gelir, ya bu söz doğruysa, diye bir korku alır. İnsanlar, ya ihtiyarlığın verdiği dermansızlık yüzünden ya da kendilerini öteki dünyaya daha yakın gördüklerinden orada olup bitenler üzerinde kafa yoralar; kuşku, korku dolar içlerine; kimlere kötülük ettiklerini araştırmaya başlarlar. Hayatlarını gözden geçirip ettikleri haksızlıkların farkına varanlar, çocuklar gibi uykularından korkuyla uyanırlar. Umutsuz bir bekleme içinde zehir olur hayatları. Oysa hiç haksızlık etmediklerini bilenlerde hep tatlı bir umut vardır" (Platon 2015: 5). "İşlenen suçların, aldatılan insanların sayısı kaç olursa olsun kötüler bütün yaptıklarını teker teker ve on kat ödüyorlarmış... İnsanlara iyilik etmiş, doğruluktan ayrılmamış olanların gördükleri karşılık da aynı ölçülerle artıyor, güzelleşiyormuş" (Platon 2015: 361). *Devle'te* de *Kutadgu Bilig*'deki gibi bir ahiret inancı olduğu, ölümden sonra insanın bu dünyada yaptıklarının hesabını vereceği ve buna göre ödül veya ceza alacağı belirtilmiştir.

Prof. Dr. M. Fuad Köprülü Anısına

Devlet'teki kader inancının da *Kutadgu Bilig* ile benzerliği söz konusudur: "Herkes kendine düşen sırayla Kader'in kendini bağlayacağı hayatı seçecek... Herkes seçtiği hayattan kendi sorumludur; Tanrı karışmaz buna" (Platon 2015: 364).

4. Aile Değeri

Toplum içindeki en küçük birliği oluşturan aile değeri, toplumsal düzenin sağlıklı bir şekilde ilerlemesi için gelecek nesillere kazandırılması gereken önemli değerlerdendir. Ailelerin oluşumu evlilikler ile olmaktadır. Evlilik ile ilgili *Kutadgu Bilig*'de 29 beyitten meydana gelen bir bölüm bulunmaktadır. Bu bölümde evliliğin kişiye zorunlu tutulmadığı hatta pek önerilmediği, bu bölümde geçen "evlenme, evleneceksen, evlenmek istersen" ifadeleri ile görülmektedir. "Oğul kız derdi dipsiz bir denizdir, oğul kız al yanağı soldurur. Bir kimsenin karısı ve oğlu kızı varsa o adam nasıl rahat uyuyabilir? Oğul kızdı dolay baba daima eziyet çeker fakat oğul kız babasının adını dahi anmaz" (KB 1164-1166). Eserde evliliğin pek önerilmeme nedeni bu beyitlerde belirtildiği gibi evladın vefasızlığı, sorumluluk duygusu ve dünya işleri olmalıdır. Ay Toldı'nın ölmeden önce oğlu Ögdülmüş'e verdiği öğütlerinde ölümüyle ilgili tek düşüncesinin oğlunun küçük yaşta kendinden mahrum kalacağı ve yaşamına nasıl devam edeceği endişesidir (BK 1216, 1217).

Evliliği isteyen kişi çok dikkatli olmalı ve huzuru bulmak istiyorsa, dönemindeki diğer erkeklerin evlendiği güzel, asil ve zengin kadına kanmadan, soyu soppu temiz, huyu güzel, el değmemiş, hayâ ve takva sahibi bir kadını bulduğunda fırsatı kaçırmadan hemen evlenmelidir. Kendinden yüksek, zengin ailelere yaklaşmak onu kadının esiri yapacağından dengi, hatta kendinden aşağı derecede olan biri ile evlenirse huzuru bulacaktır (KB 4475-4503).

Ögdülmüş'in Odgurmuş'a seslendiği bir bölümde ise yukarıdakilerin aksine insanın evlenip çocuk sahibi olmasının onun ölümsüzlüğü yani neslinin devamı için önemli olduğu vurgulanır: "İnsan evlenmeli ve birçok oğul kız sahibi olmalı, "oğulsuzdur" demek insan için bir hakarettir. İnsanların seçkini ne der dinle: Neslin kesilmemesinin çaresi kadındır. Oğulsuz insan ölürken pişmanlığını söyledi: Ey benden sonra gelen, oğul kız sahibi ol, dedi. Öldükten sonra oğlu kalan bir baba için "yaşamıyor" denilemez. Oğulsuz kişinin ölünce nesli kesilir, dünyadan adı silinir ve yeri boş kalır" (KB 3371-3375). Buna cevaben Odgurmuş şöyle demiştir: "Eğer oğul kız iyi ve hayırlı olursa bu iş senin dediğin gibi olur. Eğer evlat hayırsız çıkarsa hayatta seni inletir, ölünce de seni çabucak unuttur. Senin adını kötüler, üstelik büyükler başta olmak üzere, bütün yad yabancı beddua ederek sana söver. Oğul kız insana düşmandır, düşman neyine gerek, daha iyidir düşmansız hayat sürmek... Böyle çocuktan hiç vefa umulur mu, onun doğası kötü ve işi gücü cefadır. Oğul kız babası her türlü zahmete katlanır, bela ve mihnetleri de fil gibi yüklenir" (KB 3377-3391).

Evlilik babının hemen arkasından çocukların yetiştirilmesi ile ilgili bir bölüm gelmektedir. Burada çocuk sahibi olan kimsenin kızını ve oğlunu kendisinin terbiye etmesi, ona iyi bir süt nine tutup her iki dünyada da işine yarayacak edep ve bilgiyi öğretmesi ve onu evlendirmesi söylenmektedir (KB 4504-4507). Kız ve erkek çocuklarının yetiştirilmesinde ortaklık bulunan beyitlerden sonra erkek çocuğunun ileride mal sahibi olması için tüm faziletleri öğrenmesinin ve başıboş bırakılmamasının gerekliliği vurgulanırken kız çocuğunun doğmamasının daha iyi olduğu, doğuyorsa yerinin toprağın altı olduğu, aslının et olduğundan ve gözünün göreceğine hemen gönlü akacak kadar vefasız olduğundan onun evden dışarı çıkarılmaması, eve yabancı bir erkeğin alınmaması ve bir an önce evlendirilmesi gerektiği

II. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatları Öğretimi Sempozyumu Bildirileri

belirtilir (KB 4508-4526). Ay Toldı'nın oğlu Ögdülmüş'e verdiği öğütlerde ise babanın çocukların yetiştirilmesinden sorumlu olduğu, onları sıkı bir terbiye altına alması ve onlara bilgi ile erdem öğretmesi gerektiği söylenir (KB 1218-1228). Oğlu Ögdülmüş'i hükümdar Kün Tugdı'ya emanet eden vezir Ay Toldı, çocuklara bilginin küçükken öğretilmesini, gerekirse bunun dayak atılarak sağlanabileceğini ifade eder (KB 1493-1495). Asil ise ölse de soyu kalacak, ondan olan onun görgüsünü görüp onun elinde yetişmiş çocukları da onun gibi olacaktır: "... Şöyle bir mesel vardır: Asil insan ölse dahi soyu kalır, dedi. Yere ne ekilirse yine o biter, oğlunun tabiatı da babasına çeker" (KB 1623, 1624).

Kutadgu Bilig'deki kız ve erkek çocuğuna karşı bu farklı ve uç noktadaki bakışın eski Türk geleneğinde yer almadığı ancak İslamiyet'in öğrenildiği Araplarda İslamiyet öncesi kız çocuklarının toprağa gömülmesine kadar varan uygulamaların olduğunu bilmekteyiz. Eserdeki bu bölümler, bu etki ile yazılmış olmalıdır. Öyle ki eserde bir Türk vezirinin "Oğul kız, hakikatte, gören gözün nurudur." sözünün verilmesi bunu desteklemektedir (KB 1163).

Kutadgu Bilig'de anne ve babanın çocuğa sorumlulukları olduğu kadar çocuğun da anne ve babaya sorumlulukları vardır. Ay Toldı'nın ölümünün ardından "oğlu, Ay Toldı için ölüm aşı yaptı, fakirlere gümüş ve ipekli kumaşlar dağıttı. Babasının matemini böyle hayırlı işler yaparak geçirdi, iyi insanları kendisine ahbab edindi. Baba öğüdünü tuttu ve doğruluktan ayrılmadı, saadeti günden güne arttı, güneşi parladı" (KB 1564-1566). Aklı temsil eden Ögdülmüş, iyi bir mevkiye gelmesinin babasının hayır duasını almakla olduğunu belirterek çocukların anne ve babanın hayır duasını almasının gerekliliğini söyler (KB 1802, 103). Çocuğun anne ve babaya yapması gerekenler ise şöyle özetlenmiştir: "Baba nasihatini sen sıkı tut, sıkı, günün kutlu olur ve sana her gün bir sevinç getirir. Babanı, anneni hoşnut eyle, onlara hizmet et, bu hizmet karşılığı binlerce fayda elde edersin" (KB 2568-2569).

Devlet'te "ideal devlet" düzeni için toplumun baştan inşasının yani ailelerinin yönetimin belirlediği kurallarla yeniden kurulmasıdır. Kadınlar ve çocuklar ortak olacak, çocuklar babalarını onlara bağlanmamak için bilmeyecek, devletin ortak düzeninde kendilerine babalar tayin edeceklerdir. Birbirine denk kadın ve erkeklerin devletin kontrolünde evlilikleri gerçekleşecek, böylece devlet en iyilerin en fazla, en kötülerinse en az çoğalmasını sağlayacaktır. En iyilerin çocukları ilerideki işleri için gerekli tüm eğitimleri alarak büyütülecektir (Platon 2015: 158-166).

Çocuklar büyütülürken aynı eğitimi alacaklar, kadın ve erkekler aynı işlerde çalışabilecektir. Bu anlamda *Kutadgu Bilig*'deki kadının eve kapatılması durumu ile tamamen zıt bir düşünce karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki *Devlet*'te kadının çocuğuna da kendisi değil, devletin kurumlarında devletçe tayin edilmiş bir süt anne bakacaktır. Anneleriyle beraber savaşırlara katılabilecek olan çocuklar, özel bir alanda yaşayarak savaşıllığı öğrenecektir (Platon 2015: 170-173, 264).

5. Sevgi Değeri

Kutadgu Bilig'de sevgi değeri aslında eserin yazılış amacında vardır. "Kitabın adını *Kutadgu Bilig* koydum, okuyana kutlu olsun ve ona yol göstereyim. Ben sözümü söyledim ve kitabı yazdım, bu kitap uzanıp her iki dünyayı tutan bir eldir. İnsan her iki dünyayı devletle elinde tutarsa, mesut olur." ifadeleri ile kitabın yazılış amacı belirtilmiştir" (KB 350-352). Kitabın devamını okuduğumuzda insanın bu amaca ulaşmak için aslında öncelikle Tanrı'nın ve sonra dolaylı olarak insanların sevgisini kazanmayı amaçladığını görmekteyiz (KB 1696-1706). Eserde Tanrı'nın öğütlediği "iyi insan"a ulaşmak istenmektedir. Eserde sıkça

Prof. Dr. M. Fuad Köprülü Anısına

rastladığımız Tanrı sevgisi, "Böyle Rabb'imi nasıl sevmem, onu arayıp bulmak için nasıl çırpınıp durmam!" sözleri ile açıkça dile getirilmiş, mesnevilerin yazım geleneğinde olduğu gibi, Tanrı'nın methi ile söze başlanması daha eserin başında bunu göstermektedir (KB 1-33, 4788). Bu geleneğe bağlı olarak devamında Hz. Peygamber'e ve dört sahabeye duyulan sevgiden bahseden iki babın ardından doğa sevgisi ile eserin sunulduğu dönemin hükümdarına karşı ve Hz. Peygamber soyundan gelenlere duyulan sevginin dile getirildiği birer bab yer almaktadır (KB 34-123, 4336-4340). Eserin tamamında insanlara karşı daima iyi davranmak gerektiğinin vurgulanması, 13. yüzyılda Yunus Emre'de de göreceğimiz Türklerde "yaratılanı Yaradan'dan ötürü sevmek ve hoş görmek" inancına uygun düşmektedir.

Eserde yaşamın sonunu temsil eden Odgurmuş, gerçek Tanrı sevgisine ulaşabilmek için bu dünyadan elini eteğini çekmiş ve uzaklarda yaşamaya başlamıştır (KB 4808). Onun dilinden Tanrı sevgisi şöyle ifade edilmiştir: "Ey gerçek vefalı, merhametli Rabb'im, senden daha merhametli başka birini bulmadım. Başım darda kalırsa istediğimi verirsin, hiçbir desteği olmayanlara sen destek ve yardımcısin. Sen hastalığıma şifasın, kederime sevinçsin, derdime dermansın; sıkıntılı zamanımda da beni teselli eden sensin. Güvencim, avuncum ve sevincim hepsi senin rızan içindedir, ey ulu" (KB 3771-3774)!

Eserde Ögdülmiş, hükümdar Kün Tugdı'ya sevginin gerçekliğini yalnızca gönülden bakanların ve bunu görmesini bilenlerin anlayabileceğini, sevginin şöyle kendini ele vereceğini belirtir: "Seven insan yüzünden bellidir; ağzını açsa, sözünün manasında sevgi kendisini gösterir. Birinin sevip sevmediğini bilmek istersen, gözüne dikkat et; sana doğru bakınca, gözünden belli olur" (KB 1896-1902). Odgurmuş, insanın çektiği sıkıntıları çabucak atlatıp dileğine kavuşmasının gönülden sevgi ile gerçekleşeceğini "İnsan isteyerek ve arzulararak yola çıkarsa bu sevgi ile dileğine çabuk erişir." sözü ile ifade eder (KB 5041-5049).

Devle'te de insanların nihai amacı mutluluğa ulaşmaktır. Bu nedenle kurulacak olan bir devlet düzeni idealize edilmiştir. Bu düzende herkes en iyi yaptığı işi herkesin mutluluğu için yapacak ve bundan mutluluk duyacaktır (Platon 2015: 105-107, 116, 171). Doğru işlerle uğraşan insanlar mutlu olduğundan, onlar Tanrı'nın doğru yolundan gitmiş olacak ve onun sevgisini kazanmış olacak ve ahirette bunun karşılığını ödül olarak alacaktır. *Kutadgu Bilig*'deki anlayış ile aynılık olması dikkat çekicidir.

6. Ahlak Değeri

Sözünde durma, iyilik, cömertlik gibi kavramları içine alan ahlak değeri, *Kutadgu Bilig*'de baştan sonra verilen öğütlerin içerisinde defalarca yer almaktadır. Eserle topluma kazandırılması hedeflenen "ideal insan"ın ahlaki açıdan oldukça üstün olma gerekliliği vardır. Toplumda bu insanların sayısı arttıkça kötüler yer bulamayacak ve zamanla temizlenen toplum "ideal devlet" düzenini de kurarak asıl hedefi olan "mutluluk"a ulaşacaktır.

Kutadgu Bilig'de insanların adlarının iyi anılarak ölümsüz olmaları için hep iyi olmaya çalışması, kendisinin de iyilik görmek istiyorsa hep iyilik yapması gerektiği belirtilmiştir: "İyi veya kötü ölünce hep toprak olur, fakat ne kadar toprak olsalar bile adları kalır" (KB 1790). Ancak "... iyi olursan adını överek anarlar, eğer kötü olursan seni söverek yâd ederler. Küstah Dahhâk neden sövüldü de Feridun neden methe ve ikbale kavuştu" (KB 240-241, 246). "... adı kötüye çıkmış kimse ölünce beddua alır". "Eğer halkı temin edecek bir duruma gelersen, işle ve sözle her vakit iyilik et. Hayatı sermaye yap, bunun faizi iyiliktir; bu sana yarın

II. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatları Öğretimi Sempozyumu Bildirileri

için iyi yiyecek ve giyecek temin eder" (KB 230, 232, 246, 5766). "Kötülük ateştir, ateş ise yakıcıdır, onun yolunda geçilebilecek bir geçit yoktur" (KB248-249).

"Sen her iki dünyayı arzu ediyorsan bunun çaresi iyilik yapmaktır. Eğer kendin iyilik bulmak istiyorsan, yürü, iyilik et; başka söze ne hâcet. İyilik ihtiyarlamaz ve yıpranmaz, onun ömrü çok uzundur, iyiliğin kötü olmak ihtimali yoktur" (KB 226-227,1640). Bu yüzden yapılacak her iyiliğin bu dünyada olmasa da ahirette kendisine iyilikle dönüşü mutlaka olacaktır. Yapılan her iyilik bir karşılığı olduğu için değil, aslında Tanrı'nın rızasını kazanmak için yapılmalıdır.

Kötülük dünyadaki en üst makam beylikle gelirse makam bundan kirlenecektir: "Beylik bana kötülük ile birlikte gelecekse istemem, o beylik senin olsun" (KB 925). Her insan gibi beylerin de iyilik etmesi gerektiği "Gayret et, iyi ad kazan; saadet vefasızdır, sana tekrar yabancı muamelesi yapabilir. Ey kudret sahibi sen kötülük yapma, sözünle ve hareketinle her vakit iyilik etmeye çalış. Büyüklük ve bu beylik sana yüz çevirebilir, yalnız iyilik sana yüz çevirmez" beyitleri ile vurgulanmıştır (KB 5087-5089).

İyi insan "cömert, insancıl, faydalı, iyiliksever, tokgözlü, yumuşak huylu, hayâ sahibi, bilgili, akıllı, ihtiyatlı, uyanık, temiz gönüllü, tatlı dilli, alçak gönüllü, merhametli"dir. Kötü insan ise "küstah, kibirli, kaba, aksi, cimri, ihmalkâr, aceleci, açgözlü, zevzek, zorba, bilgisiz, gafil"dir. Kötü insanları "bela, mihnet, zahmet, pişmanlık ve keder" bulur (KB 931-936, 1980-2145). İyi insanın "cömert" olması Dede Korkut Hikâyeleri'ndeki beylerin cömertlikler göstermesi ve buna bağlı olarak birçok iyiliğe de uğraması ile benzerlik taşımaktadır. *Kutadgu Bilig*'de de aynı gelenekten kaynağını alarak beylerin cömert olması cimrilikten kaçınmaları ile ifade edilmektedir: "Cömert ol, halka mal dağıt ve yedir, beyler hasis olursa adları kötüye çıkar (KB 1191-1193, 5220, 5290-5292).

Devle'te 'akıllılık ve iyilik' olarak tanımlanan 'doğruluk'un zıddı 'bilgisizlik ve kötülük' olarak tanımlanan 'eğrilik'tir (Platon 2015: 35). Doğruluk üzerine kurulan bu eserde doğruluklara sahip insan "doğru insan", eğriliklere sahip insan da "eğri insan"dır. Kendine özgü iyilikten yoksun olan her şey, yaptığı işte kötü olacaktır. Buna bağlı olarak "kendilerine özgü iyilikten yoksun kulaklar, gördükleri işi kötü görürler değil mi?... kafa kendine özgü değerden yoksun olunca işlerini iyi görebilir mi?... Kötü bir kafanın yönetmesi de kötü olur, iyi kafanınkiyse iyi. Öyleyse doğru kafa, doğru insan iyi yaşar. Kötü kafa, eğri insan kötü yaşar... Doğruysa, iyi yaşayan en büyük mutluluğa erer, yaşamayınca eremez... Doğru adam mutlu, eğri adam mutsuzdur" (Platon 2015: 39, 40).

Bu kavramlar, *Kutadgu Bilig*'deki iyilik, kötülük, iyi insan ve kötü insan kavramları ile birebir örtüşmektedir: Doğruluk = İyilik, Doğru İnsan = İyi İnsan, Eğrilik = Kötülük, Eğri İnsan = Kötü İnsan. Doğru insan "akıllı, iyi, ölçülü, uysal, iyi huylu, nefesine hâkim, uyanık, tokgözlü" vb., eğri insan ise bunun tam tersi özelliklere sahip "bilgisiz, ölçüsüz, nefesine uyan, açgözlü, gaflete düşmüş, kötü huylu" insandır. *Kutadgu Bilig*'de de zaman zaman *eğri insan*, *eğrilik* kavramlarının karşımıza çıkması *Devle'tin* etkisi ile olmuş olabilir mi? (KB 806, 1024-1026, 1583, 1723, 2023, 2249, 2252, 2860, 3075, 3898, 4840, 4876, 5474, 5506, 5885, 6097, 6423, 6622).

7. Sabır Değeri

Kutadgu Bilig'de övülen bir başka değer, acele etmenin karşıtı sabırdır. Bununla ilgili şu öğütler verilmiştir: "...birine işin düşerse acele etme, sabır ile söyle. İşe acele ile girme, sabır ve teenni ile hareket et, acele yapılmış olan işler yarın pişmanlık getirir. Hiçbir işte acele

Prof. Dr. M. Fuad Köprülü Anısına

etme, sabret, kendini tut, kul sabırlı olursa beylik mertebesini bulur" (KB 586-587, 1310, 1317, 3881, 5219). "Eğer zahmet, kaygı veya endişeye düşen kimse sabrederse, kaybettiği huzuru tekrar elde eder. Eğer devlet gider ve kapısı kapanırsa, insan sabretmeli; onun bütün işleri tekrar yoluna girer" (KB 1318, 1320-1322, 4205). Dünyada yaşanan sıkıntılara, hastalıklara ve ölümlere karşı Tanrı'dan yardım dilenmeli, çekilen sıkıntıların günahlara kefarete olacağını düşünülmeli ve sabır gösterilmelidir (KB 1107-1109, 4541, 6287-6289, 6293, 6314, 6444-6450).

"Sabır ve sükûnet bey için bir ziynettir; bunlar beyliğin başta gelen meziyetleridir" (KB 1988). "O gözü tok, sabırlı, alçak gönüllü, şefkatli ve sakin tabiatlı olmalıdır" (KB 2170). Ulu hâcib de "sabırlı ve kendisine hâkim olmalıdır; gözünü iyi gözetmeli ve dilini sakınmalıdır" (KB 2480). Ögdülmüş aklı "halim, sakin, çok mütehammil ve sabırlıdır, işe dikkatle bakar ve sükûn ile ele alır" diye tarif etmiştir (KB 1867).

Kutadgu Bilig'de sabır, sadece öğütlerde verilen bir değer olarak kalmamış bizzat temsili karakterlerin davranışlarında kendini göstermiş ve böylece verilen öğütler daha sağlam bir temel üzerine oturtulmuştur. Ay Toldı hükümdarın huzuruna çıkmak isteği ile ulu hâcibe başvurduktan sonra "... O hâlde ben sabredeyim ve bekleyeyim." der ve evine gelir (KB 558). Arkadaşı Odgurmış'ın hastalığını duyduktan sonra "Ögdülmüş yine birkaç gün sabretti, keder ve endişesini içine akıttı" (KB 6275).

Devle'te de sabır insanın tutkuları ile çatışması ve onlara karşı direnç göstermesi olarak ifade edilmiştir: "... insan aklını dinlemeyip tutkularına sürüklenince kendi kendine söylenir, kendini zorlayan tutkularına kızar; bu iç savaşında kızgınlık aklıdan yana oluyor demektir ama kızgınlığın tutkulardan yana çıkıp akla karşı koymasını, sanırım ne kendinde görmüşsündür ne de başkasında.... Haksız olduğunu anlayan mert bir insan göreceği cezaya kızmaz değil mi? Açlığa, susuzluğa uğrasa, soğukta da kalsa bunları ettiği haksızlığın yerinde bir karşılığı sayar... ölçülü bir insan başına bir bela gelince oğlunu veya çok sevdiği şeyini kaybedince bu acıya başkalarından daha kolay katlanır" (Platon 2015: 80, 141, 347).

8. Alçak Gönüllülük Değeri

Alçak gönüllülük değeri, *Kutadgu Bilig*'de övülen bir diğer değerdir. Kibir, büyüklük taslamak ve gurur ile karşıt olarak verilen alçak gönüllülük, hem halktan insanlar hem de bey, vezir, ulu hâcib ve kumandanlar için olmazsa olmaz özelliklerdendir. Eserin başında Hz. Peygamber'in ve eserin sunulduğu dönemin hükümdarı Tabgaç Buğra Han'ın özellikleri arasında "asil"den sonra ikinci özellik olarak görülmesi alçak gönüllülüğün önemini açık biçimde göstermektedir (KB 43, 107). Eserin ana karakteri hükümdar Kün Tugdı'nın, vezir Ay Toldı'nın, Ay Toldı'nın oğlu Ögdülmüş'in ve onun arkadaşı Odgurmış'ın da alçakgönüllü oluşu bu özelliğin yöneticiler arasında ne kadar önemli olduğunu gösterir.

Ögdülmüş için yazılan bölümde onun alçak gönüllü ve tatlı dilli bir insan oluşu ile hem içte hem dışta sevgi kazanması vurgulanmıştır. Ögdülmüş gibi saadet sahibi insanlar, bunu alçak gönüllülük ile taçlandırırlarsa saadetinin devamını sağlayabilecek ve çevresinde sevgi kazanacaktır. Buna karşın saadet sahibi bir insan kibrin esiri olduğunda etrafına tatsız ve sevimsiz bir izlenim uyandıracak ve itibarını günden güne kaybedecektir (KB 1695-1706). Ay Toldı'nın oğluna verdiği öğütler arasında yer alan "alçak gönüllü olma"yı Ögdülmüş'in gerçekleştirdiği ve yaşamında uyguladığı bu beyitlerle sabittir (KB 1282).

Bey için de halka, hizmetçilere karşı alçak gönüllülük göstermek adeta bir fidyedir. Bey alçak gönüllü, tokgözlü, sabırlı, tatlı dilli, affedici, cömert ve sakin tabiatlı olmalıdır.

II. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatları Öğretimi Sempozyumu Bildirileri

Gururlu, hasis bir bey hizmetçilerde tiksinti ve sövme isteği uyandıracaktır (KB 547, 2049, 4532-4534, 4553, 5251). Yukarıda belirtilen saadettin kişinin elinden kayıp gitmemesi için alçak gönüllülük ile taçlandırılması gereği bu kişiler için daha çok geçerli olmalıdır. Olgurmuş'a göre "İnsan zenginleşirse aşağılık olur, alçak gönüllülük ancak fakirlik ile mümkündür (KB 3527).

Devlet'te insanların sahip olması gereken dört özellikten biri olan "ölçülülük" *Kutadgu Bilig*'deki alçak gönüllülüğün karşılığı ya da yakın anlamı olarak kullanılmış gözükmektedir: "Ölçülü, uysal olana ihtiyarlık dert olmaz... Büyük acılar gibi taşkın zevkler de insanı çileden çıkarır." Ayrıca *Devlet*'te öteki devletlerdeki gibi yönetenlerin halkı "köle", birbirlerini de "baş olmada ortak" olarak görmek söz konusu değildir. *Devlet*'te yönetenler birbirlerini "aynı sürünün keçileri" olarak görür ve hepsi birbiriyle akraba olduğu için kendisini bir diğerinden üstün görmez (Platon 2015: 4, 95, 168).

9. Yardımseverlik Değeri

Yardım, toplum içerisinde yaşayan insanlar için gerekli olan en önemli değerlerdendir. Bir insanın diğerine yardım etmesi için her zaman aynı anda aynı yerde olması gerekmez. Bir insan ölümsüzlüğü yakaladığı bir şey yani yazdığı veya yaptığı bir eser, söylediği bir söz vb. ile arkasında bıraktığı iyi bir nesil aracılığıyla Yusuf Has Hâcib'in büyük eseri *Kutadgu Bilig*'in yaptığı gibi insanlara yüzlerce yıl sonra dahi yardım edebilir (KB 17). Bunun yanında insanlar birbirlerinden fikir danışma, birbirleri için Tanrı'ya dua etme yoluyla da yardım edebilir (KB 3688-3691, 5649-5660, 6305, 6306). "... başkalarına faydalı olan insan insanların başıdır. İnsanlar arasında insan olan kimse, başkalarına faydası dokunan kimsedir" (5730-5731). Bu düstur ile şehre davet edilen Olgurmuş'ı ikna için şunlar söylenmiştir: "Halka faydalı ol, muhtaçlara yardım et; akrabalarına yakınlık göster, bağrını aç. Bak, burada birçok yetim, dul, âciz, kör, kötürüm ve topallar vardır. Farz namazlarını cemaat ile kıl, fakirler haccı olan cuma namazlarını eda et. Müslümanların işini gör, ihtiyaçlarına yardım et; Tanrı sana cennet verir, yerin baş köşe olur" (KB 3237-3239, 3503).

"Bey yalnız, tek başına ne kadar gayret ederse etsin kulun yardımı olmazsa bunu uzun zaman devam ettiremez. Bey içeridedir, onun dışarıdaki gözü, sadık kuludur; o beyin hem gözü hem sözüdür" (KB 3123, 3124). Memlekette beye yardımcı "ne kadar çok olursa olsun, memleket işine yardımcıları ara, memleket böyle tanzim edilir ve büyük bey huzur içinde bütün arzularına kavuşur. Memlekette faydalı ve zeki insanlar ne kadar çok olursa, işleri bunlar görürler, bey de o kadar rahat eder" (KB 3143,3144). Çünkü "beyler bütün arzu ve dileklerini bulurlar, fakat kendilerine müessir olabilecek bir yardımcı bulamazlar" (KB 5096). Bey, kendisine doğru yardımcıları seçerse memlekette işler yoluna girer ve insanlar mutluluk içerisinde yaşar. Vezir, hâcib, kapıcıbaşı gibi hükümdarın en yakınları sayesinde memlekette insanlar huzur içinde yaşayabilmektedir. Bu bağlamda metinde Kün Tugdı, Ögdülmüş gibi bir yardımcısı olduğu için şöyle söyler: "Ey yiğit, bununla meşgul olacak insan nereden, bu işleri başarmak için sen bana yardım et. İlk önce memleket düzene girmeli ve fesat ortadan kalkmalıdır, iç ve dış işlerin iyi yürütmesine dikkat etmelidir. Dostlarını ihsanlarda bulunarak sevindir, düşmanlarını acımadan sürgün et. Rabbim bana senin gibi bir yardımcı verdi, isterse onun diğer dileklerini de vereceğini umarım. Bugünden sonra da sen sadakatle bana yardımda devam et, ey gönlü bana yakın olan insan! Sen benim gözüm ve kulağımsın, sen gör ve işit; uygunsuz ne görürsen onu öyle bırakma, düzelt. Dışarıdaki her işi idare et; uyanık ol, gözünü ve kulağını keskin ve tetikte tut. Gücün yettiği her şeyi kendin yap, bana

Prof. Dr. M. Fuad Köprülü Anısına

bel bağlama, yapamadıkların kalırsa ben sana yardım ederim. Sana herhangi bir işte benim de yardımım icap ederse bana söyle, ben o işe bir çare bulayım (KB 1615, 2501, 2502, 2541, 3122, 5494-5496, 5612-5614, 5849, 5850, 5936, 5937).

İslam inancında Tanrı yardıma muhtaç değil, ancak yardıma muhtaçlara sonsuz bir bolluk ile yardım edendir. Yeter ki insanlar ondan umudunu kesmesin. İnsanların Tanrı'dan dua ile yardım istemesi bu inancın bir sonucudur. Tanrı'nın özelliklerinden insanlara verdiklerinden biri de bu yardımseverliktir. Eserde bu bağlamda Tanrı'nın yardımları ile ilgili birçok beyite rastlanmaktadır (KB 1267, 1279, 1280, 1430, 1801, 3056, 3727, 3772, 4789, 4955, 4956, 6192, 6193).

Devlet'te kurulmak istenen ortak devlet düzeninde aslında herkes birbirine yardım etmektedir. Çünkü bireysel mal, aile ve mülkler hatta çocuk yetiştirme gibi sıkıntılar da yoktur. Bu nedenle insan para biriktirmek derdine düşmeyecek, çocuk yetiştirirken ve sonrasında da sıkıntılar çekmeyecek ve devlete olan görevini düzenli bir biçimde yerine getirebilecektir (Platon 2015: 168-170). *Kutadgu Bilig'de* de insanların çocuk ve eş sahibi olmasının onlar için büyük bir külfet olduğu söylemleri ile *Devlet'teki* bu devlet düzeni arasında dikkat çekici bir ortaklık vardır. *Kutadgu Bilig* bu yönden *Devlet'ten* mi etkilenmiştir? Bu sorunun kesin cevabı yok gibidir. Öyle ki *Kutadgu Bilig'deki* bu söylemin nedeni ailede kadının *Devlet'teki* gibi sosyal ve ekonomik yaşamın içine girmemesi ile erkeğin üzerine binen sorumlulukların *Devlet'tekinden* çok daha fazla olması durumu da söz konusudur. *Devlet'teki* ideal devlette babaların zaten ailevi sorumluluğu bulunmamaktadır.

Devlet'te dikkat çeken bir unsur da kimlerle savaşıp kimlerle çatışma yapılacağıdır ve hangi devletlerle yardım içerisinde olunacağıdır. Metinde şöyle belirtilir: "Zaferden sonra ölüleri soyma geleneği -haydi silahlarını almak neyse- iyi bir şey mi sence?... Önemli bir iş görüyorlarmış gibi ölülerin başında kalırlar saatlerce. Hem bu soygunculuk orduların bozulmasına yol açar bana kalırsa... Sence bir ölüyü soymak çirkin bir açgözlülük değil midir?... öyleyse ölüleri soymayacağız. Düşmanın da onları kaldırmasına izin vereceğiz. Savaşma ve çatışma diye iki söz olduğuna göre insanlar arasında iki çeşit kavga vardır: biri yakınlarla soydaşlar arasındaki kavga, öteki soyca ve kanca ayrı insanlar arasındaki kavga. Yakınlarımızla olursa çatışma, yabancılarla olursa savaş olur... Bütün Yunanlılar bir soydandır, akraba sayılırlar... Soyca ve kanca yabancıardan ayrılırlar... Çatışma olup devletin ikiye ayrıldığı yerde tarafların her biri ötekinin tarlasını, evini yakacak olursa düşün felaket! Öyle insanlarda yurt sevgisi kalmış mıdır? Kalmış olsa kendilerini emziren toprağı, analarını paramparça ederler mi böyle? Akla uygun olan şu: Dövüşte kazananlar, yenilenlerin o yılki ürünlerini alırlar; çünkü 'Eninde sonunda barışacağız, hep böyle çatışacak değiliz, demeleri gerekir.'... Yunanlıları sevmeyecekler mi? Soy birliği, din birliği duymayacaklar mı aralarında?... Anlaşmaya çalışacaklar onlarla. Köle yapmaya, yok etmeye kalkmayacaklar onları. Yola getirilecek dost diye görecekler, düşman diye değil... Bekçilerimiz toprağı dokunmayacak, evleri yakmayacak diyeceğiz" (Platon 2015: 176-179). *Kutadgu Bilig'de* yalnızca "Müslüman Müslüman ile kardeştir, kardeşe karşı düşmanca davranma, onlar ile her vakit iyi geçin." beyiti ile din birliğine vurgu yapılmış, ancak buradaki gibi soy birliğinden bahsedilmemiştir (KB 1490).

10. Saygı Değeri

Kutadgu Bilig'de saygı ile ilgili toplumsal yapının empati kurarak yani kendisine saygı gösterilmesini isteyen kişinin başkalarına da aynı şekilde saygı göstermesi ile oluşacağı

II. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatları Öğretimi Sempozyumu Bildirileri

belirtmiştir: "Büyükler muhteremdir, bu dünya kanunudur; büyük gelince ayağa kalk. Küçüğün büyüğe hürmet etmesi lazımdır, büyük de küçüğe aynı şekilde mukabele eder. Kendinden büyüklerin sözüne karşı gelme, cevap vermek icap ettiği zaman kaba söz söyleme. Sen kendi akranlarını sık sık ziyaret et, onlara katıl ve onlar ile münasebetini kesme. Sana gerçekten hürmet gösterenlere sen de hürmet et, saygısızları sen de sayma ve onlara yakın durma. Onlar nasıl hareket ederlerse sen de öyle yap, tatlı söz söyleyenlere sen de tatlı dil ile mukabele et. İyilere karşı daima iyi insan ol, kötülere karşı da kötülükleri derecesinde kötü ol... mukabelede daima karşıdakinden daha nazik davran. Kaya yankısından daha aşağı kalma, sana 'sen' diyenleri sen de 'sen'le" (KB 706, 4150-4154, 4281, 4303-4311). İnsan sadece tanıdığı kimseleri değil, "gelen yad ve yabancı kimseleri karşılamalı ve arkadaş edindiği kimselere de hürmet göstermelidir". Bir yere misafirliğe giderken de saygıyla gidilmeli, misafiri karşılarken de saygıyla ayakta karşılamalı ve baş köşeye oturtmalıdır (KB 576, 577, 2458, 3956-3959).

Eserin yazarı Yusuf Has Hâcib, toplum içerisinde saygı gören bir kişilik ve hükümdar tarafından aklına ve kalemine saygı duyularak has hâcib ünvanının verildiği bir kişidir. Bey de diğer insanlara saygı göstermektedir. Öyle ki Odgurmış hükümdarın huzuruna geldiğinde önce hükümdar Kün Tugdı ona selam vermiş, onun elini sıkışmış ve onu yanı başına oturarak ona fazlaca iltifat etmiştir. Beyin gösterdiği "bütün bu hürmet ve itibar akıl içindir". Çünkü "akılsız adam bir avuç balık gibidir". Hatta "bunlardan (bey ve âlim) başkalarının hepsini hayvan sürüsü say, hangi tarafı istersen o tarafı tut". Bu nedenle Yusuf Has Hâcib, "Bilgi ve fazilet öğren, ona hürmet et, bu fazilet sonra sana da hürmet temin eder." demektedir. Hükümdar Kün Tugdı âlimlere izzet ve ikramda bulunulması, onların her dediğinin yapılması, hükümlerine itiraz edilmemesi, önlerinde hürmetle eğilinmesi, hukukunu muhafaza ve yiyecek içecekleri temin edilmesi gerekliliğini onların "gönül huzuru ile öğretsinler, bilgisizler de onlardan bilgi öğrensınler" ifadesi ile dile getirir (KB 56-63, 263-266, 297, 576, 577, 798, 2460, 3013, 3165, 4342, 4350, 5036-5039, 5552-5554, 5520).

Hız. Peygamber'in soyundan gelenlere de büyük bir saygı gösterilmelidir. Kumandanlara büyük saygı duyulmakta, onların vatanı için savaşırken gazi ve şehit olanlarına ve geride kalanlarına hürmet gösterilmelidir (BK 2402, 2403, 4336, 4337).

Eserdeki 4520. beyit "kadına saygı göster, ne isterse ver" diye başlarken "evin kapısını kilitte ve eve erkek sokma" diye devam etmekte, bu da kadına duyulan saygının onu eve hapsedmekten ibaret olduğu düşüncesini göstermektedir. Öyle ki bu beyitin önündeki ve sonundaki beyitlerde kadına atfedilen "aslı ettir, gözetmezsen et kokar, evden dışarı çıkarırsan doğru yoldan şaşar, vefasız" ifadeleri, kadının bu bahsedilen saygıyı pek de görmediğini göstermektedir.

Odgurmış'ın şu sözleri ile hükümdara duyulması gereken saygı belirtilmiştir: "Hükümdar memleketin beyi ve halkın büyüğüdür, ona her türlü hürmet ve tazimi göstermek lazımdır. Böylece o hareketlerini düzeltir, sözünde sadık olur ve memlekette kötülerin izini yok eder. Bilgisi deniz gibi geniş, akıllı, şakin ve gönlü çok yüksek olan insan ne der, dinle. Beyin emrini yerine getirmek riayet için vaciptir, büyük ve küçük onu duyan herkes, bu emre riayet etmelidir. Bu bey para ile satın alınmış köle dahi olsa onun hem kendisine hem de emrine riayet gösterilmelidir. Ben de hükümdarın emrine hürmet eder ve onu ziyaret için yanına giderim" (KB 4996-5001). Bununla beraber birçok beyitte beyin huzuruna ve saraya varıldığında selamlaşmaktan konuşmaya, oturmaktan yemeğe kadar nasıl davranılması

Prof. Dr. M. Fuad Köprülü Anısına

gerektiğine ilişkin birçok beyit yer almaktadır (KB 4055-4062, 4085-4087, 4099-4104, 4110-4133, 4173-4185, 5576-5582).

Kutadgu Bilig'de saygı değeri iyilerin her zaman hak ettiği muameledir. Öyle ki Ögdülmüş ve Ay Toldı için "Onlar gitti fakat iyi adları kaldı, onların adı daima hürmetle yâd edilecektir." ifadesi söylenmiştir (KB 2303, 6425).

Devlet'te herkes birbirini "baş olmada ortak" sayacağından, herkes birbirinin akrabası olduğundan ve kimsenin bireysel çıkarları olmadığından kendi aralarındaki saygı ve sevgi bağı daha güçlü olacaktır. Onlar, "para, çocuk, akraba yüzünden doğan bütün kavgalardan kurtulurlar... Anlaşmazlıklarda da söz her zaman yaşının olacak. Gençler, buyruğu da cezayı da onlardan bekleyecek" (Platon 2015: 75, 168-170). Toplum içerisinde insanların birbirine ve büyüklere karşı duyduğu saygı aynı şekilde *Devlet*'te de böyle görülmektedir.

Devlet'te de *Kutadgu Bilig*'deki gibi vatani için savaşı ve bu yolda ölenlere büyük saygı gösterilmektedir: "Böylece kadın ve erkek yiğitleri hem el üstünde tutacağız hem de iyi besleyeceğiz... Savaşta yiğitçe ölenlere gelince, ilk iş olarak 'altın yaradılışlı' diyeceğiz onlara... *Toprağın altında kutsal, uğurlu bir varlık olarak yatar, kötülüklerden, kazadan, beladan korur insanları*... Büyük, küçük tanrılarla ilişkisi olan bu insanlara nasıl bir ölüm töreni yapılacağını bakıcılara danışacağız, onların dediği gibi yapacağız... sonra da güzel mezarlar yaptıracağız bu uğurlu varlıklara. Hayatlarında büyük bir değer gösterip de ihtiyarlardan ya da başka bir yüzden ölenleri de gene böyle kutlayacağız" (Platon 2015: 176).

11. Hoşgörü Değeri

'Her şeyi anlayışla karşılayarak olabildiği kadar hoş görme durumu, müsamaha, tolerans' olarak tanımlanan *hoşgörü*, insanlar arasında uzlaşmanın sağlanması için en gerekli değerlerdendir (TS 2005). *Kutadgu Bilig*'de bu değer, insanların davranışlarına, iyiliklerine ve kötülüklerine eşit oranda karşılık verilmesi olarak "Onlar nasıl hareket ederlerse sen de öyle yap, tatlı söz söyleyenlere sen de tatlı dil ile mukabele et. İyilere karşı daima iyi insan ol, kötülere karşı da kötülükleri derecesinde kötü ol." beyitleri ile ifade edildiği gibi karşımızdakinin kötülüklerine dahi iyilikle yanıt vermek olarak "Başkalarının yükünü yüklemeli fakat onlara yük yüklememeli, cefa edenlere karşı ses çıkarmadan vefa göstermelidir." beyitleri ile de ifade edilmiştir (KB 3426-3436, 4204, 4307, 4308).

Bey için de geçerli olan hoşgörü anlayışı, Ay Toldı ile tanışan hükümdar Kün Tugdı'nın onun "saadet"i simgelediğini davranışları ile anlattığı babda "O zaman ben senin kusurunu affettim ve sana meziyetin nispetinde saygı gösterdim." sözü ile ortaya koyulmuştur (KB 798). Eserin genelinde hoşgörü, "iyilik et denize at, balık bilmezse Halik bilir." atasözündeki gibi karşılık beklemeden yapılan iyilik düşüncesinden kaynağını almaktadır (TS 2005). Bu düşünce *Kutadgu Bilig*'in yazıldığı dönemde yeni kabul edilmiş olan İslami inanç ile örtüşmektedir.

"De ki: 'Ey kendilerinin aleyhine aşırı giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin! Şüphesiz Allah, bütün günahları affeder. Çünkü o çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.'" ayeti gereği en kötülük yapan insanın içinde bile iyi nitelik bulunabileceği unutulmamalıdır (Zümer 39/53). *Kutadgu Bilig*'de Oğdurmış'ın "Bu dünya bir düşman, vücut ise başka bir düşmandır, bu iki düşmanın ağrı her tarafa yayılmıştır. Üçüncü düşman şeytan, bu din hırsızdır; Tanrı bunların şerrinden muhafaza etsin. Ben bu vücudu yenip, ona hâkim olamıyorum, merhametli Rabb'im, sen ona hâkim ol.", Kün Tugdı'nın "Tanrı'ya şükretti, onu çok övdü ve dedi 'Ey Rabb'im, sen merhametli ve azizsin! Bana bütün iyilik senden geldi, ben

II. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatları Öğretimi Sempozyumu Bildirileri

senin günahkâr ve kusurlu bir kulunum. Huzur, dünya, devlet ve her türlü iyilikleri, hasılı bütün dileklerimi verdin. Bu ihsanlara şükürden ben âcizim; ey asil, bunun şükrünü sana karşı yine sen eda et!" ve Ögdülmüş'in "Sen benim için çok merhametli ve cömert bir baba idin fakat Yaradan senden daha merhametlidir. Seni o yarattı, o sana saadet verdi, bana da vermeyecek mi, buna iman et. Değersize değer ondan gelir, küçük büyüklüğü onun ihsanı ile bulur. Değersize kıymet, küçüğe büyüklük, büyüğe yükseklik ve ikbal veren odur, kötüler ona sığınır. Doğru ol, doğru yola git ve her vakit doğruluk ile hareket et, böylece kötü ve eğri yola gelir ve tavrını değiştirir. Sadakat ve hulus ile hareketlerini tanzim etti, bütün eğriler onu görerek doğru yola girdi ve huylarını düzelttiler." sözleri yer almaktadır (KB 1030-1033, 1243-1248, 3589, 3590, 3598, 5506, 6423).

Devlet'te de aynı özellik karşımıza çıkmaktadır. "Eğrilerse bir arada iş göremez, dedik. Biri çıkar da eğrilerin bir arada iş gördükleri de olur, derse gene de tam doğru bir şey söylemiş olmaz; çünkü onlar büsbütün eğri olsalardı birbirlerini gözetmezlerdi. Düşmanlarına kötülük ederken birbirlerine de ederlerdi. Bunu önleyen, onları ortak amaçlarına ulaştıran bir şey var demek. İşte o doğruluktur. Eğri işlere girişenler, kendilerini yarı kaptırmışlardı eğriliğe. Büsbütün kötü, eğri olan insanlar iş görme gücünden yoksundurlar. Demek eğriler ancak doğrulukla iş görebiliyorlar, bunu şimdi anladım" (Platon 2015: 37).

12. İktisat, Şükür, Kanaat Değeri

İnsan, sahip olduklarına her zaman şükretmeyi bilmeli ve bunları en iyi, yararlı biçimde kullanmaya çalışmalıdır. *Kutadgu Bilig*'de elinde bir memleket bulunduran hükümdarın, Tanrı'nın kendisine lütfederek ona bu memleketi verdiğini bilmesini ve bunun için ona şükretmesini, temiz bir kalple ona ibadet ederek halkına merhamet ve şefkat göstermesini söyler (KB 5470, 5471).

İnsan, sıkıntı içerisinde olsa bile buna şükredip sabır göstermeli ve tahammül etmelidir (KB 6444-6450). Çünkü her sıkıntının bir sonu olacaktır. Önemli olan bu sıkıntıları yaşarken ona gösterilebilecek dirençtir. İnsan bu direnci oranında yaşamda güçlü durabilecektir.

İnsan dünya isteklerine dalar da yaşamının amacını sadece bunları elde etmek olarak değiştirirse açgözlülükle dolmaya başlayan kalbini dolduramayacak hâle gelecek ve en sonunda kendini böyle yok edecektir. Bu nedenle insan az yiyip içmeli, az konuşmalı, dünya malına fazla bağlanmadan yaşamalıdır (KB 3512-3644, 4769-4772, 4804-4812, 5219, 6352-6357).

Devlet'te kurulan ideal düzende yaşayan kişiler bireysel olarak mal edinmediği için bununla ilgili hırsları, açgözlülükleri de olmayacak; ihtiyaçlarını ortak çalışıp kazanarak elde ettikleri için harcarken de iktisatlı olacaklardır. Öyle ki eserde Hesiodos'un "Yarım, bir bakıma bütünden iyidir." sözü, bekçilerin tamahkârlık etmeyip "bulduğuyla yetinmesi" gerekliliğini belirtir (Platon 2015: 80, 172, 195). İnsanın bedeninin tutkularının esiri olmaması yani nefsinin kontrol etmesi görüşü *Kutadgu Bilig* ile ortaktır.

Sonuç

Bildirimizi değerler eğitimi kapsamında Millî Eğitim Bakanlığının 2017 yılında hazırladığı taslak Türk Dili ve Edebiyatı Dersi Öğretim Programında yer alan on iki değeri esas alarak hazırladık. Buna göre *Kutadgu Bilig* ve *Devlet*'te geçen bahse konu değerlerle ilgili sonuçlar şunlardır:

Prof. Dr. M. Fuad Köprülü Anısına

1. *Kutadgu Bilig*'de adalet değerini hükümdar temsil eder. Adalet güneşe benzetilir. Güneş ışığını zengin fakir demeden topluma cömertçe sunmaktadır. Adalet kavramına sadece toplumun bireyleri değil hükümdarın da uyması gerekmektedir. *Devlet*'te de yönetici, güçsüzlerin haklarını güçlülere karşı koruyarak adaleti sağlamakla görevlidir.

2. *Doğruluk*, *Devlet*'te de *Kutadgu Bilig*'de de kurulmak istenen ideal devletin ve bu devletin vatandaşı olacak ideal insanların ortak özelliğidir. Doğruluk, dürüstlük değeri hem *Kutadgu Bilig*'de hem de *Devlet*'te aynı bakış açısıyla ele alınmış ve bir devletin hem yönetiminde hem de insanların olmasa olmaz özelliklerinden olarak yer almıştır.

3. *Kutadgu Bilig*'de inanç ve ibadet değeri kapsamında şunlar söylenmektedir: İbadet bilgi ile yapıldığında daha kıymetlidir. Çünkü bilgi cehennem kapısını mühürler. İnsan hiçbir zaman Tanrı'yı ve ölümü unutmamalıdır. Ahiret hayatının olacağını bilerek bu dünyayı yaşamalıdır. Ancak bu dünyayı büsbütün terk ederek inzivaya çekilmemelidir. *Devlet*'te de öbür dünya kavramı vardır. İyilerin öbür dünyada ödüllendirileceği, kötülük yapanların da cezalandırılacağı belirtilmektedir. *Devlet*'te geçen kader inancına göre herkes seçtiği hayattan kendisi sorumludur, Tanrı buna müdahale etmez. *Kutadgu Bilig*'e göre de insan ölüm gelmeden bu dünyada Tanrı'ya ve topluma karşı görevlerini yerine getirmelidir. Görevini yerine getirdikten sonra Tanrı'ya tevekkül etmelidir.

4. *Kutadgu Bilig*'de evlilik kurumu takva ve ahlak sahibi bir kadınla olduğu takdirde hiç kaçırılmadan kurulmalıdır. Aksi hâlde evlilik pek tavsiye edilmez. Kadınların evden dışarı çıkmasının tasvip edilmediği bir aile yaşamı istenmektedir. Bu ailede çocukların eğitimi bizzat baba tarafından yapılmalı, onlara sütanne tutularak eğitimleri iyi insan olmaları yönünde verilmelidir. *Devlet*'te ise ideal devleti oluşturan ideal toplum için yeni bir aile yapısı kurulmak istenmektedir. Bu düzende iyi genlerin çoğalması, kötülerin ise çoğalmasının en aza indirilmesi hedeflenmektedir. Çocuklar babalarını bilmeden yetişmeli, toplumda iyi nitelikli erkekler arasından kendilerine baba seçmelidir. Anneler de etkin biçimde toplum yaşantısında yer almalıdır. Çocuklara devletin atadığı sütannelerin gözetiminde bakılması esastır. Çocukların eğitimi ile ilgili hususlarda bazı noktaların benzerliği söz konusu olsa da kadınlara bakışın ve aile düzeninin iki eserde farklı şekilde ele alındığı görülmektedir.

5. *Kutadgu Bilig*'de insan bu dünyada öncelikle Tanrı'nın sevgisini kazanmak için çabalamalıdır. Bunun dışında peygambere ve dört halife ve sahabeye karşı sevgi beslemelidir. *Kutadgu Bilig*'e göre insanlar arasındaki sevginin gerçek olup olmadığını anlamak için gönülden bakmak gerekir. Çünkü seven insan yüzünden bellidir. Ağzını açsa sözünün manasında sevgi kendisini gösterir. *Devlet*'te de Tanrı'nın sevgisini kazanma amacı bulunmaktadır. Tanrı'nın sevgisini kazanan insan mutlu insandır. Eflatun'un ideal devletinde toplumdaki herkes birbirini sever ve sayar. Sevgi değeri iki eserde de benzer biçimlerde ele alınmış görülmektedir.

6. Taslak programda ahlak değeri sözünde durma, iyilik, cömertlik gibi kavramları da kapsamaktadır. *Kutadgu Bilig*'de insan iyilik yapmak için yaratılmış bir varlıktır. İnsan her iki dünyayı arzu ediyorsa bunun çaresi iyilik yapmaktır. Eğer insan iyilik bulmak istiyorsa iyilik etmelidir. İyilik ihtiyarlamaz, yıpranmaz ve onun kötü olma ihtimali yoktur. Yani bugünkü anlayışın zıddına *Kutadgu Bilig*'e göre iyilikten maraz doğmaz diyebiliriz. *Kutadgu Bilig*'deki iyilik kavramı *Devlet*'te doğruluk kavramına, kötülük kavramı da *Devlet*'teki eğrilik kavramına tekabül etmektedir. Hassaten *Kutadgu Bilig*'de eğrilik kavramı da geçmektedir. İki eserde iyilik, doğruluk, kötülük ve eğrilik kavramları ile anlatılmak istenenler oldukça benzerdir.

II. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatları Öğretimi Sempozyumu Bildirileri

7. Sabır değerine bakış iki eserde de özdeştir. İyi insanın sahip olması gereken özelliklerden olan sabır, *Devlet*'te tutkularına karşı insanın gösterdiği direnç olarak nitelendirilmektedir. İnsan, karşısına çıkan zorluklara, sıkıntılara, zulümlere, acılara sabretmelidir.

8. *Kutadgu Bilig*'de hem dört ana karakterden hem de diğer yönetici kesimden alçak gönüllü olmaları istenmektedir. Alçak gönüllülük insanı saadete eriştirecek temel özelliklerin başında gelmektedir. Bey için saadetin anahtarlarından biri kibrin zıddı olan alçak gönüllülüğü halktan esirgememesidir. Aynı kavram *Devlet*'te "ölçülülük" olarak karşımıza çıkmaktadır.

9. Yardımseverlik *Kutadgu Bilig*'de insanların kendi aralarında yararlı eserler bırakarak ve birbirlerine dua ederek yapabilecekleri bir değer olduğu gibi yaşamı kolaylaştırmak maksadıyla doğrudan yapılabilecek bir değer de olabilir. Bir toplumda herkesin birbiri ile yardımlaşması oldukça önemlidir. Öyle ki beyin devleti en iyi biçimde idare edebilmesi, yanındaki sadık ve başarılı yardımcılarının, hizmetlilerin çalışkanlığı ve özverisi sayesinde mümkün olabilir. *Devlet*'in oluşturmak istediği ideal devlet düzeninde ise insanlar birbirleriyle akraba oldukları için birbirlerine yardım etmek durumundadırlar. Bunun yanında eserde soy birliğine dayalı ülkeler arası yardımlaşmadan da bahsedilmektedir. *Kutadgu Bilig*'de ise soy birliği yerine din birliğine dayalı bir yardımlaşmadan bahsedilmektedir.

10. *Kutadgu Bilig*'de ve *Devlet*'te saygı değeri anlayışında da büyük benzerlikler olduğu görülmektedir. Büyüklere, şehitlere, gazilere, yöneticilere saygı duyulmalıdır. *Kutadgu Bilig*'de kadına saygıya ilişkin bir dize yer alsa da devamındaki beyitlerde kadının evinde oturması, dışarıya çıkmaması tavsiye edilmektedir. *Devlet*'te ise kadınlar erkeklerle eşit düzeyde toplumda yer almalıdır. *Kutadgu Bilig*'de insanın hürmet gördüğü oranda hürmet göstermesi de önerilmektedir.

11. *Kutadgu Bilig*'e göre hoşgörü değeri kapsamında şunlar söylenmektedir: Öncelikle cefa gösterenlere vefa gösterilmelidir. Ancak tabii insanlara da iyilik ve kötülükleri oranında eşit mukabele edilmelidir. İnsan daima doğru olmalı ve doğru hareket etmelidir. Böylece eğri de yola gelir ve tavrını değiştirir. İnsan sadakat ve hulus ile hareketlerini düzenlerse bütün eğriler onu görerek doğru yola girer ve huylarını düzeltirler. *Devlet*'e göre de eğri büsbütün eğri değildir. Eğriler de iyi bir iş yaptıklarında içlerindeki doğruyu harekete geçirerek yaparlar. Yani eğrinin de tamamen eğri olması söz konusu değildir, bu da bize her eğriliğin içinde bir doğruluğun olduğunu gösterir.

12. Her iki eserde de insanın iradesi ile hareket etmesi, dünyanın malına açgözlülükle bağlanmaması ve sahip olduklarına şükretmesi yönünde telkinler vardır. İnsanın nefisini buyruğu altına alarak onu yönlendirmesi gerekmektedir ki gerçek mutluluğa ulaşabilsin.

Kaynakça

- ARAT, Reşit Rahmeti (1979), *Yûsuf Has Hâcib Kutadgu Bilig I: Metin*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ARAT, Reşit Rahmeti (1974), *Yûsuf Has Hâcib Kutadgu Bilig II: Çeviri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ARSLAN, Ahmet (2015), *Fârâbî İdeal Devlet "El-Medinetü'l Fâzıla"*, Ankara, Divan Kitap.
- ARSAL, Sadri Maksudi (2014), *Türk Tarihi ve Hukuk*, Ankara, Türk tarih Kurumu.
- BEILL, Brigitte (2003), *İyi Çocuk, Zor Çocuk "Doğru Davranışlar Çocuklara Nasıl Kazandırılır?"* (Çev. Cuma Yorulmaz), Ankara, Arkadaş Yayınevi.
- ÇELİKKAYA, Hasan (1996), *Fonksiyonel Eğitim Sosyolojisi*, İstanbul, Alfa Yayınları.

Prof. Dr. M. Fuad Köprülü Anısına

- Diyanet İşleri Başkanlığı (2008), *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- EKŞİ, Halil (2003), "Temel İnsani Değerlerin Kazandırılmasında Bir Yaklaşım: Karakter Eğitimi Programları", *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1 (1), 79-96.
- GÜVEN, Ahmet Zeki (2014a), "Gülistan Ve Bostan Adlı Eserlerin Değerler Eğitimi Bakımından İncelenmesi", *Turkish Studies*, 9/6, 505-517.
- GÜVEN, Ahmet Zeki (2014b), *Değerler Eğitimi ve Türkçe Derslerinde Değerlerin Kullanımı*, Konya, Palet Yayınları.
- KAVCAR, Cahit (1999), *Eğitim ve Edebiyat*, Ankara, Engin Yayınevi.
- KESKİN, Yusuf (2008), "Türkiye'de Sosyal Bilgiler Öğretim Programlarında Değerler Eğitimi: 1998 ve 2004 Programlarının Etkililiğinin Araştırılması", İstanbul, Marmara Üniversitesi: Yayımlanmamış Doktora Tezi.
- Milli Eğitim Temel Kanunu*, 1973.
- Ortaöğretim Türk Dili ve Edebiyatı Dersi Öğretim Programı*, 2015.
- Ortaöğretim Türk Dili ve Edebiyatı Dersi Öğretim Programı (Taslak)*, 2017.
- Platon (2015), *Devlet* (Çev: Sabahattin Eyüboğlu ve M. Ali Cimcoz), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- ŞEN, Mesut (2016), "Kutadgu Bilig Bir Siyasetname mi Yoksa bir Nasihatname midir?", *Yusuf Has Hâcib ve Ölümsüz Eseri Kutadgu Bilig* (Ed. Gülten Sağol Yüksekaya), Bışkek, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları, 83-87.
- TEZCAN, Mahmut (1974), *Türklerle İlgili Stereotipler (Kalıp Yargılar) ve Türk Değerleri Üzerine Bir Deneme*, Ankara, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları.